

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

Česká filologie

Martina Vaverková

Sociální román Gustava Pflagra Moravského

The social novel of Gustav Pflager Moravský

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Jana Vraiová, Ph.D.

Olomouc 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci *Sociální román Gustava Pflagra Moravského* vypracovala samostatně a uvedla veškerou použitou literaturu, z níž jsem čerpala, ve výčtu zdrojů.

V Olomouci dne 20. 4. 2016

.....

Poděkování

Tímto bych chtěla velmi poděkovat Mgr. Janě Vrajobé, Ph.D. za vedení, vstřícnost, ochotu a cenné rady a připomínky, které mi udělila během vypracování mé bakalářské práce.

Obsah

Úvod.....	5
1 Pozice Gustava Pflagra Moravského v literárně-historickém kontextu	7
1.1 Němčina v českém prostředí	8
1.2 Literatura v době Bachova absolutismu	9
1.3 Technický pokrok a jeho vliv na českou literaturu	12
2 Žánrové vymezení sociálního románu.....	16
3 Analýza děl <i>Z malého světa</i>, <i>Paní fabrikantová</i>	23
3.1 Práce se stereotypy	27
3.2 Romantismus a realismus v dílech	30
4 Recepce děl.....	34
4.1 <i>Z malého světa</i>	34
4.2 <i>Paní fabrikantová</i>	41
Závěr.....	45
Anotace.....	47
Resumé	48
Summary.....	49
Seznam použité literatury.....	50

Úvod

V této bakalářské práci se budu věnovat dvěma vybraným dílům Gustava Pflagra Moravského (1833–1875), jimiž jsou sociální román *Z malého světa* (1864, 1872) a psychologický román *Paní fabrikantová* (1873). Zaměřím se na charakter žánru románu *Z malého světa* a pokusím se zpochybnit jeho dosavadní žánrové zařazení. Dále se budu podrobně zabývat dobovým kontextem, v němž Pflagrova díla vznikala, a podrobnou analýzou obou románů, skrze níž se pokusím zachytit autorovu poetiku. Na závěr představím chronologickou recepci obou románů, na níž budu demonstrovat, jak se pohled literární historie na obě díla proměnil.

Gustav Pflager Moravský (vlastním jménem Gustav Pflager) je v české literatuře 19. století významný především jako autor, jenž do českého prostředí zavedl žánr sociálního románu. Jedná se o „románový typ reflektující sociální aspekty civilizačního vývoje. Preferuje zejména funkci poznávací, dokumentární, kritickou a společensky nápravnou.“¹ Autorova poetika však od počátku jeho tvorby prošla značným posunem. Pflager debutoval jako básník v periodiku *Lumír*, a knižní prvotinou byla básnická sbírka *Dumky* z roku 1857. Zprvu byly jeho básně ovlivněny především senzibilním viděním světa pod vlivem romantismu. Později se ovšem začal formovat i jako autor prozaických textů, do nichž pronikal literární diskurz realismu, díky kterému začal věnovat pozornost soudobým společenským otázkám. Pro jeho pozdější díla je charakteristické prolínání těchto literárních směrů.

Na jeho tvorbu měla značný vliv především zevrubná orientace ve světové literatuře, jejíž konkrétní díla se pro něj nejednou stala literární předlohou. Gustav Pflager Moravský byl velice citlivým autorem, jenž odmítavou kritiku svých děl vnímal jako destruktivní a pod jejím vlivem své literární práce často přepisoval, někdy dokonce ničil, jak tomu bylo např. po sepsání druhého dílu básnické sbírky *Dumky*. Na charakter Pflagrových děl působila také jeho nemoc. Od mládí trpěl tuberkulózou, kvůli níž musel opustit gymnázium, načež pokračoval pouze v domácím studiu. Nevyhnula se mu ani zkušenost nešťastné lásky, pod jejímž působením napsal několik pochmurných básní, které jsou uveřejněny především ve sbírkách *Dumky* a *Cypřiše*. Nejvýznamnější Pflagrova díla vznikala v době

¹ MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef, a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd., Litomyšl: Paseka, 2004, s. 630.

utlačování českých zemí absolutistickou vládou, kdy byla zavedena přísná cenzura². Právě tato historická fakta se výrazně promítla i v tvorbě Gustava Pflagra Moravského, např. v analyzovaném románu *Z malého světa*, v němž tematizoval první dělnické bouře, které proběhly již roku 1844.

Právě romány *Z malého světa* a *Paní fabrikantová* jsou literárními historiky a naučnou literaturou připomínány jako nejvýznamnější z Pflagrovy tvorby. Ovšem celkově v literárně-historickém kontextu je Gustav Pflager Moravský jako autor často opomínán a zastíněn svými významnějšími vrstevníky, jako byli např. jeho spolužák Jan Neruda nebo Vítězslav Hálek.

² MUKAŘOVSKÝ, Jan, a kol.: *Dějiny české literatury III. Literatura 2. poloviny 19. století*. 1. vyd., Praha: Československá akademie věd, 1961, s. 19.

1 Pozice Gustava Pflera Moravského v literárně-historickém kontextu

Gustav Pfler Moravský (*27. 7. 1833, Karasín u Bystřice nad Pernštejnem, † 20. 9. 1875, Praha), vlastním jménem Gustav Pfler, básník, dramaturg, prozaik, překladatel, divadelní kritik, je často řazen ke generaci májovců³, nutno ovšem dodat, že se sám od této generace vědomě distancoval⁴. Některé⁵ z vědecko-naučných literatur ho tak řádně označují pouze za generačního vrstevníka, nikoli za aktivního literárního člena tzv. májovců. I když se stejně jako májovci stavěl proti starší generaci a přispěl i do almanachu *Máj* (do ročníku 1859 prózou *Ouklady a láska* a básní *Stíny lesní*; do ročníku 1860 prózou *Kus románu* a básní *Zapomenutý*; do ročníku 1862 básní *Vojvoda*⁶), je třeba podotknout, že v Pflerově tvorbě není především tak výrazná otázka soudobých problémů a angažovanost literatury. Od májovců se lišil i politicky, a to svým konzervativním postojem. Proto ho nelze označovat za autora okruhu májové školy, jak to mnozí doposud činí.

Verše, avšak prozatím neveřejně, začal psát již v letech 1849 a 1850, tedy v době, kdy realismus začal střídat literární směr romantismu. V této době však o čistě realistických dílech zatím nelze v české literatuře hovořit. Do českého prostředí nově pronikající realismus považoval za hlavní aspekty pravdu a estetično, nestaví proti sobě krásu a šerednost, dobro a zlo, vznešené a hrůzné, bohaté a nuzné, ale přijímá vše tak, jak to život přináší. V tomto období se také formovala žurnalistika, jež pravidelně podává informace právě o reálném životě. S rozvojem

³ HOMOLOVÁ, OTRUBA, PEŠETA in *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*; HRABÁK, TICHÁ, JEŘÁBEK in *Průvodce po dějinách české literatury*; SLAVÍK in *Tváře za zrcadlem*; CHALOUPKA in *Příruční slovník české literatury od počátku do současnosti*; OPELÍK a kol. in *Lexikon české literatury III.: osobnosti, díla, instituce. 3, M – Ř*; v *periodicích*: HÝSEK in *Národní listy* – 22. 9. 1925; PILAŘ in *Zemědělské noviny* – 21. 9. 1945; LUKŠÍK in *Nové knihy* – 1962.

⁴ HOMOLOVÁ, Květa, OTRUBA, Mojmir, PEŠATA, Zdeněk: *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*. 3. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1982, s. 214.

⁵ HOMOLOVÁ, OTRUBA, PEŠETA in *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*; CHALOUPKA in *Příruční slovník české literatury od počátku do současnosti*.

⁶ PITÁK, Milan: *Jednotlivá vydání almanachu Máj (1858 – 1862) a jejich místo v českém literárním kontextu*, bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2014, 45 s., vedoucí práce: Mgr. Zuzana Urválková, Ph.D.

publicistiky se utvářela především literární kritika, která se začala oprost'ovat od ideálů romantické literatury. Oba směry měly na spisovatele značný vliv, proto se zejména v jeho románové tvorbě často prolínají. Požadavkem umění této doby se tak staly agitační cíle a tedy i snaha více hovořit o momentálních sociálních problémech. S rozvojem žurnalistiky souvisel i posun v nakladatelství a Mukařovský připomíná i založení spolku Svatobor, jemuž dal podnět František Palacký. Jednalo se o organizaci, která měla sloužit jako základna spisovatelů a měla zachovávat památku zesnulých autorů⁷.

1.1 Němčina v českém prostředí

Druhá polovina 18. století je charakteristická dominancí němčiny, a to především na úřadech v oficiální komunikaci, ale samozřejmě také v běžné mluvě především ve městech. Němčinou v té době nemluvily jen společensky nižší vrstvy a ani v těch se český jazyk nepěstoval na vyšší úrovni než běžně používaných komunikačních obrátů. Čeština a česká literatura byly tak, zdálo se, odsouzeny k zániku. Pro toto období dokonce neexistovala ani žádná ustálená pravopisná kodifikace pro český jazyk. Od poloviny 70. let 18. století ovšem docházelo k obratu v podobě národního obrození, které se vyznačovalo především snahou o zachování češtiny a její všeobecný rozkvět. Tato nadřazenost němčiny nad češtinou byla výrazněji změněna až rokem 1848. V Praze se totiž v průběhu revoluce utvořily dvě názorové skupiny, jimiž byli radikálové a liberálové⁸. Právě liberálové, kteří na Svatováclavském výboru převažovali, poslali do Vídně petici se svými požadavky, mezi nimiž bylo i zrovnoprávnění češtiny s němčinou.

Pfleger byl, stejně jako většina autorů té doby, bilingvní a psal své verše nejprve německy a poté česky. Definitivně ho, co se týče českého národního uvědomění, přesvědčil již zmíněný revoluční rok 1848. Probudilo se v něm nacionální cítění, pročež v Praze přestoupil z německého malostranského gymnázia

⁷ MUKAŘOVSKÝ, Jan, a kol.: *Dějiny české literatury III. Literatura 2. poloviny 19. století*. 1. vyd., Praha: Československá akademie věd, 1961, s. 27.

⁸ MUKAŘOVSKÝ, Jan, a kol.: *Dějiny české literatury III. Literatura 2. poloviny 19. století*. 1. vyd., Praha: Československá akademie věd, 1961, s. 22.

na gymnázium české, kde se začal výrazněji zajímat o český jazyk a učit se jeho gramatiku.

1.2 Literatura v době Bachova absolutismu

Po revolučním roce 1848 bylo vydáno nařízení, které rozhodlo, že český jazyk bude v českých zemích vyučován ve školách⁹, čemuž se tedy ve svých gymnazijních letech nevyhnul ani Pfleger. Toto nařízení bylo ale za tzv. Bachova absolutismu zrušeno. Literatura období 1852–1859 celkově utrpěla Bachovou vládou a připomínky, jež se týkaly zrovnoprávnění češtiny s němčinou, z roku 1848 byly rychle zapomenuty a svázány absolutistickou vládou tzv. neoabsolutismu zavedeného vydáním tzv. Silvestrovských patentů, které jsou považovány za počátek vlády rakouského ministra vnitra Alexandra von Bacha. Byla zavedena přísná cenzura, s čímž souviselo omezení vydávání knih, perzekuce významných osobností v podobě vězení nebo vyhnanství (nejzávažnější bylo pro českou literaturu rozhodnutí o vyhnanství Karla Havlíčka Borovského do Brixenu z roku 1851), dále byla potlačena funkce publicistiky a svoboda veřejného projevu a opět byla kvůli vídeňskému nátlaku propagována němčina¹⁰. V období 50. let fungoval jediný beletristický časopis, jímž byl *Lumír* Ferdinanda Břetislava Mikovce vydávaného od roku 1852 až do redaktorovy smrti roku 1862. To, že se jednalo o jediný beletristický časopis, samozřejmě také doprovázela jistá politická podřízenost. Akademické *Dějiny české literatury*¹¹ připomínají Sabinovu zmínku o tom, že umění této doby by mělo bojovat především za sociální vrstvy a jejich práva a svobodu. To se stalo nejvyšší požadovanou mírou hodnocení umění, které mělo hovořit především za utlačovaný lid, a to i na úkor svobody, už ne tedy za celý národ. Do popředí se dostává poznávací funkce literatury. Vlivem politických a hospodářských potíží Bachova absolutismu padla rakouská vláda a od roku 1861 nastalo postupné uvolňování poměrů, a to vydáním *Únorové ústavy*, po níž následovala řada změn

⁹ MUKAŘOVSKÝ, Jan, a kol.: *Dějiny české literatury III. Literatura 2. poloviny 19. století*. 1. vyd., Praha: Československá akademie věd, 1961, s. 457.

¹⁰ MUKAŘOVSKÝ, Jan, a kol.: *Dějiny české literatury III. Literatura 2. poloviny 19. století*. 1. vyd., Praha: Československá akademie věd, 1961, s. 19.

¹¹ MUKAŘOVSKÝ, Jan, a kol.: *Dějiny české literatury III. Literatura 2. poloviny 19. století*. 1. vyd., Praha: Československá akademie věd, 1961, s. 29.

v podobě polevení cenzury, vzniku svobodného tisku a oživení kulturního a společenského života. Prestiž Rakouska tak začala klesat. Proto začaly v 60. letech 19. století vznikat i nové časopisy a noviny, jimiž byly např. *Obrazy života* redigované Janem Nerudou v období 1859–1860, dále *Rodinná kronika*, kterou také v letech 1863–1864 řídil Jan Neruda, *Národní listy* nebo *Zlatá Praha*, v níž Hálek přeměnil již zmíněný časopis *Lumír*¹².

Bohatá znalost evropské literatury byla Pflégrovi často oporou v jeho vlastní tvorbě. Kvůli těmto podkladům mu bylo často vytýkáno, že nevytváří vlastní literaturu, ale pouze přetváří tvorbu někoho jiného, což bude patrné v mé práci dále.

Po otcově smrti se Pfléger s rodinou roku 1843 přestěhoval do Prahy¹³, kde se mu česky psaná literatura dostala do rukou až na počátku 50. let za studií na českém Akademickém gymnáziu v Praze. Zde se stal spolužákem Jana Nerudy a seznámil se s Vítězslavem Hálkem, s nímž je často porovnávána Pflégrova tvorba. Pražské gymnázium ale musel kvůli své vážné chorobě (tuberkulóze), již trpěl od dětství, přerušit v roce 1854 a stal se bankovním úředníkem u České spořitelny. Tato práce ho ale vnitřně nenaplňovala, proto literaturu už pouze nečetl, ale začal ji i psát. Debutoval česky psanými verši v časopise *Lumír* roku 1855, knižně pak sbírkou *Dumky* v roce 1857. Kritika ji odsoudila jako „literární zbytečnost“¹⁴ především kvůli její formální nedokonalosti. Své prvotiny tedy vydal v době národního útlu, kdy byla literatura důrazněji kontrolována. Vzhledem k tomu, že v Pflégrových básních nebyly obsaženy žádné politické ani jiné agitační cíle, neměl problémy s cenzurou, a tak ani s jejich vydáním. Sbírkou ovšem nepovažovali za bezchybnou (co se formální stránky týče) nejen literární kritici, ale ani nakladatel, kterému ji Pfléger nabídl. Ten nakladatel ji odmítl vydat a Pfléger se rozhodl nenabízet ji nikomu dalšímu, proto ji vydal vlastním nákladem. Ostatně i Pfléger označil svou prvotinu za pouhý pokus o lyriku inspirovanou Máchou, Byronem a Čelakovským. Přesto odmítavá kritika zapůsobila na spisovatele natolik, že výtisky již vydaných

¹² MUKAŘOVSKÝ, Jan, a kol.: *Dějiny české literatury III. Literatura 2. poloviny 19. století*. 1. vyd., Praha: Československá akademie věd, 1961, s. 33.

¹³ KRÍŽ, Vladimír, SKUTIL, Jan: *Rodinné vzpomínky na Gustava Pflégra Moravského*. Vlastivědný věstník moravský, 1957, roč. 12, č. 2, s. 91.

¹⁴ VLČEK, Jaroslav: *Z dějin české literatury 3*. 5. vyd., Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 343.

Dumek spálil a stejný osud měl i jejich druhý díl, jenž byl již připravený k tisku. V jeho životopisných zápiscích¹⁵ se můžeme dočíst, že tohoto rozhodnutí nikdy nepřestal litovat. Pflieger byl natolik zasažen moravskou kritikou svých *Dumek*, že se rozhodl už nikdy nenapsat žádnou báseň. Toto své přesvědčení ale porušil roku 1862, kdy vydal sbírku velice podobnou jeho literárnímu debutu, a to chmurným laděním i tématy. Jedná se o dílo vydané pod názvem *Cypřiše*. Kniha byla oproti *Dumkám* přijata o něco mírněji. „Je to hlavně lyrika s přidavkem několika balad a romancí, lyrika zase zádušná. [...] Ale básník se již citově uklidnil, rozhárané zoufalství přešlo v rozjímavé odříkání a také forma jeho veršů dospívá a uzrává. Proto *Cypřiše* působí dojmem příznivějším nežli *Dumky*, ač ovšem, poněvadž přišly až po vyspělejších již lyricích Nerudovi a Hálkovi, nezůstavily v literatuře stop patrných.“¹⁶

Po neúspěšné sbírce *Dumky* se Pflieger na čas obrátil k próze a téhož roku vydal román pod názvem *Dvojí věno*. Následoval román *Dva umělci* z roku 1858 pojednávající o sociálním začleňování dvou umělců do městského prostředí. Dále vyšla řada menších povídek a v letech 1858 a 1859 byl časopisecky vydáván veršovaný román *Pan Vyšinský*. Především v tomto díle jsou často vyzdvihovány autorovy zřejmé literární vzory v podobě Puškinova Evžena Oněgina a básnického umění Lermontova. Pfliegerův *Pan Vyšinský* vycházel v době, kdy na české prostředí působil překlad Evžena Oněgina spisovatele a překladatele Václava Čeňka Bendla-Stránického. Gustav Pflieger Moravský ovládal němčinu, francouzštinu, angličtinu, italštinu, ruštinu, polštinu, ale i latinu a řečtinu¹⁷, a to na takové úrovni, že dokázal číst díla vydávaná v těchto jazycích v originále. Z čehož lze usoudit, že zmíněný překlad Evžena Oněgina samotnému autoru nebyl zapotřebí a román četl v původním ruském vydání, jímž se nechal inspirovat pro svůj veršovaný román. Toto dílo napsal Pflieger především proto, aby kritikům naznačil, že se v soudu o jeho lyrických schopnostech zmýlili.

¹⁵ PFLEGER Moravský, Gustav: *Gustav Pflieger Moravský. Životopisné zápisky básníkovy*. 1. vyd., Plzeň: Spolek přátel vědy a literatury české, 1880, 75 s.

¹⁶ VLČEK, Jaroslav: *Z dějin české literatury 3*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 346.

¹⁷ JAKUBEC, Jan, a kol.: *Původce českého románu sociálního. K třicetileté památce úmrtí Gustava Pfliegera Moravského*. Lumír, 1905/1906, roč. 34, č. 1, s. 14.

Na Pflagra působilo také jeho zalíbení v divadle. Chtěl se stát hercem, což mu ovšem jeho zdravotní stav neumožňoval. Tato záliba se ale promítla do jeho dramatických děl. Prvním z nich byla hra s názvem *Ona mne miluje* z roku 1859. Téhož roku se stal dramaturgem u Novoměstského divadla. Do tohoto divadla se samozřejmě promítla v podobě českých her uplynulá 50. léta 19. století, za nichž byla literatura cenzurou postižena natolik, že se téměř (Erbenova Kytice, 1853; Babička Němcové, 1855) nevydávaly české knihy a především se nehrálo české divadlo. Je tedy pochopitelné, že s pádem tzv. Bachova absolutismu nastal rozkvět česky psaných literárních děl. Později se tak Pflager stal dramaturgem Prozatímního divadla (otevřeného roku 1862), které bylo předchůdcem dnešního Národního divadla. Založením Národního divadla chtěli Češi ukázat svou národní sílu. A právě v těchto letech vycházely Pflagrovi jeho první dramatické pokusy, které měly u publika relativně úspěch. Byly jimi *Poslední Rožmberk* (1861, druhé dochované vydání přepracované roku 1871 pod názvem *Della Rosa*); *Svatopluk, zhoube Vršovců* (1861, nedochovalo se); *Boleslav Ryšavý* (1861); *Telegram* (1865); *Kapitola I, II, III* (1866). Divadlo pro něj ovšem nemělo význam jen dramaturgický. Pflager se totiž realizoval i jako divadelní kritik, především pak v periodicích *Obrazy života* a *Národní pokrok*, kde psal rubriku s názvem *Divadelní kukátko*.

1.3 Technický pokrok a jeho vliv na českou literaturu

České země výrazně ovlivnila průmyslová revoluce, která v Evropě proběhla v první polovině 19. století a způsobila její rychlý rozvoj zejména ve vědecké oblasti a všeobecném poučení. Výrazným objevem této doby se stal parní stroj, díky němuž se udály velké změny v dopravě, v továrnách i hutích. Lidé (zejména dělníci) se začali masově stěhovat do měst, kde se začaly stavět nové továrny a ruční výroba se měnila ve strojovou, čímž došlo k pokroku v textilním, sklářském a železářském průmyslu. Velká skupina podnikatelů se tak brzy majetkově vyrovnala šlechtě, což ovšem vedlo k tomu, že hospodářské uspořádání neodpovídalo uspořádání politickému, a tak docházelo i k přeformování sociálních tříd. Továrníci a podnikatelé proto začali požadovat zrušení feudalismu, které bylo v té době ve všech evropských zemích kromě Švýcarska, Belgie a Francie. Tento požadavek se továrníkům vyplnil právě revolučním rokem 1848 (tento rok je také někdy označován jako tzv. *jaro národů*, z důvodu osamostatňování a vzniku nových států).

Vzhledem k tomu, že se roku 1848 jednalo o historicky největší revoluci, jež postupně proběhla v mnoha zemích Evropy, nevyhnulo se toto téma samozřejmě ani literatuře. Ta se začíná zabývat dobovou problematikou a autoři projevují sociální citění v rámci společenského rozvrstvení, nikoli už jako rebelující individuality, a to v podobě tvorby o lidu a pro lid. Získávají si tak své čtenáře v nižších vrstvách. Literáti v podstatě tvoří dvě skupiny. Do té první patří ti, kteří se snaží i literaturu postavit na úroveň vědy, a do druhé skupiny spadají právě oni autoři v literatuře prosazující národní citění, které chtějí postavit do protipólu k ostatním evropským národům. To samozřejmě doprovází znalost evropské literatury, kterou právě Gustav Pflieger Moravský měl, proto je pochopitelné, že do této druhé skupiny spadá i on. Pro pochopení, proč se sociálními problémy začalo zabývat i umění, je nutné znát poměry tehdejší doby, které uvádí ve svém článku v periodiku *Dělnická osvěta* Václav Osvald: „Soutěž práce žen a dětí byla taková, že v některých oborech dosahovala až 50 a 60 % zaměstnaných. Z toho 14 až 15 % byli zaměstnanci dětští, z nichž asi třetina nedosáhla ani 12 roků. Pracovalo se asi 13 hodin, při čemž mzda dosahovala sotva polovinu výdělku dělnického v Anglii a Francii. Tato úplná poroba dělnictva odráží se i v konsumu. Rakouský dělník spotřeboval průměrně ročně ¼ kg kávy, anglický 4 kg, rakouský dělník ne celé 2 kg cukru, anglický 11 kg.“¹⁸ Tato data jsou z doby před revolučním rokem 1848, v tomto období se totiž odehrává děj Pfliegerova sociálního románu *Z malého světa*. To, jak jsou v románě vyobrazeny podmínky života nejnižší vrstvy a jejich pracovní vykořisťování, ještě podrobněji rozeberu v dalších kapitolách své práce. A právě umělecká díla věnovaná sociální otázce jsou u Pfliegra považována za literárně nejpřínosnější. Jedná se o trojici románů, počínající románem *Ztracený život*, jenž byl vydaný v roce 1862, který pojednává ještě v duchu romantismu o milostném vzplanutí, kvůli němuž zemře jeden z milenců při revoluci v Itálii. V pozadí je pak důležitý právě motiv revolučnosti mládeže z roku 1848, v mnoha odborných textech je zdůrazňována spíše politická intence díla. Společenský motiv ale Pflieger nadále rozpracoval do podoby hlavního tématu v sociálním románu s názvem *Z malého světa*. Tento román vyšel roku 1864 a v druhém přepracovaném vydání roku 1872. Právě díky němu je Gustav Pflieger Moravský považován za zakladatele českého sociálního románu. Jedná se totiž o první román v českém prostředí zobrazující utlačování dělníků v pražských

¹⁸ OSVALD, Václav: *První román z dělnického života*. Dělnická osvěta, 1931, roč. 17, s. 148.

továrnách, kterým odkrývá novou tematickou oblast. Jak uvádí Karel Polák ve svém článku *Dělnictvo v české literatuře*: „Česká literatura vynikala už od Tyla živým sociálním citem. Živě se také vždycky o dělnictvo a o jeho sociální postavení zajímala. Ale přes to se jí doposud nikdy nepodařilo dělnický svět v plném světle a v pravé podstatě vyjádřit. A to ani nejjednodušším způsobem, ani jako pouhou látkou slovesného díla.“¹⁹ Za pokračovatele, který rozvedl dané téma a s nímž je Pflugrovo dílo často srovnáváno, je považován Jakub Arbes a jeho sociální román *Štrajchpuhlíci* (1883). Téma třídních rozdílů je patrné i v Pflugrově psychologickém románu *Paní fabrikantová* (knižně vydaný roku 1873), ovšem už jen jako vedlejší, hlavní linii zaujímá milostný cit a věrnost v manželství. Tímto románem se Pfluger částečně vrací ke své předchozí tvorbě především romantickým laděním. Roku 1867 se Gustav Pfluger Moravský stal spoluzakladatelem periodika *Světlozor*, v němž román *Paní fabrikantová* začal téhož roku vycházet. V tomto románě mohou někteří čtenáři nalézt analogii s Flaubertovou *Paní Bovaryovou*. Tato kniha způsobila v Evropě velký rozruch. Byla totiž první, která poukázala na sociální stereotypy, především v manželství. Polák ve svých skriptech dokonce zmiňuje, že Pflugerův „román bývá označován za českou paralelu [...] Anny Kareninové (1875–1877) L. N. Tolstého.“²⁰ Je nutné si ovšem uvědomit, že Pflugrova *Paní fabrikantová* začala časopisecky vycházet již v roce 1867, ale *Anna Karenina* vycházela časopisecky na pokračování až v letech 1873 až 1877. Není tedy možné, aby se Pfluger při psaní svého psychologického románu inspiroval tímto dílem Tolstého, proto lze *Annu Kareninu* považovat pouze za Polákem zmíněnou tematickou paralelu, nikoli za vzor.

Posledním vydaným dílem Gustava Pflugra Moravského byla báseň z roku 1875 pod názvem *Královna noci*. V jeho pozůstalosti bylo nalezeno i několik rozpracovaných románů, které měly nadále pokračovat v tématu společenských otázek a navazovat na první sociální román. Díla měla vyjít pod názvy *Před březnem*, *Starý dům*, *Švýcarský hotel*, ale bohužel je Pfluger již nestihl dopracovat.

U příležitosti Pflugrova úmrtí po dlouholeté nemoci, jíž podlehl ve 42 letech, bylo sepsáno několik nekrologů, z nichž významným je např. od Pflugrova gymnazijního spolužáka Jana Nerudy. Ten o Pflugrovi mluvil jako o spisovateli,

¹⁹ POLÁK, Karel: *Dělnictvo v české literatuře*. Dělnická osvěta, 1941, roč. 27, č. 9, s. 287.

²⁰ POLÁK, Josef: *Česká literatura 19. století*. 1. vyd., Praha: Státní nakladatelství, 1990, s. 154.

který má v české beletrii z „nejpřednějších míst“²¹, zdůraznil, že literatura musí i nadále vykonávat své cíle, a připomněl také důležitost pozvednutí literatury na úroveň jí hodnou. „U nás platí nejhoupější boháč pořád a tisíckrát víc než každý, sebe větší básník, třeba by tisíce těch boháčů nedovedlo duševně nahradit národu ani jediného, třeba dosti mizerného básníka.“²² Teréza Nováková Gustava Pflera Moravského dokonce označila za „miláčka národa“²³. Nekrology se ovšem ani po jeho smrti nevyhýbaly srovnání s Vítězslavem Hálkem. Bylo v nich zdůrazňováno, že Pfler zemřel téměř rok po té, co Hálek. Tyto tragédie tak byly srovnávány jako největší katastrofy literárního života té doby. A např. Schulz tak ve svém nekrologu píše: „Když roku 1852 rozloučili se s námi Čelakovský a Kolár, zalkala veškerá vlast pod tíží té ztráty; však věčné umlknutí Hálkovo a Pflerovo jest pro nás bolestí větší. Pěvci ‚Růže stolisté‘ a ‚Slávy dcery‘ opustili nás, když struny na lyže jejich už dávno byly spuštěny; se slzou hlubokého žalu kladli jsme věnce na skráně, jichžto básnický úkol už byl naplněn; však Hálek s Pflerem byli nám odňati v plné síle svého uměleckého tvoření. Za Čelakovským a Kolárem kráčela naše láska; za Hálkem a Pflerem naše láska a – naděje! A ukládati do hrobův naději, v tom klesá ruka i větším národům než jsme my.“²⁴

²¹ NERUDA, Jan: *FEUILLETON. Gustav Pfler Moravský*. Národní listy, 22. 9. 1875, roč. 15, č. 261, s. 1.

²² NERUDA, Jan: *FEUILLETON. Gustav Pfler Moravský*. Národní listy, 22. 9. 1875, roč. 15, č. 261, s. 1.

²³ NOVÁKOVÁ, Teréza: *Hovory po práci*. Domácí hospodyně, 1887, roč. 4, č. 18, s. 140.

²⁴ SCHULZ, Ferdinand: *Gustav Pfler Moravský*. Osvěta, 1875, roč. 5, č. 2, s. 878.

2 Žánrové vymezení sociálního románu

Vzhledem k tomu, že je Gustav Pflieger Moravský považován za zakladatele sociálního románu v českém prostředí, je na místě vymezit žánr a zjistit, jak je Pfliegrem realizován.

Sociální román se v Evropě rozvinul již v první polovině 19. století, ovšem nejdříve si všímal všeobecně níže postavené society, až posléze se tematicky zaměřil na dělnictvo. Žánr sociálního románu tedy spočívá především v tematizaci společenské pozice nejnižší postavených sociálních tříd, konkrétně dělníků. Především to, jakým způsobem a v jakých podmínkách žijí, kde pracují, jak sami chápou své postavení ve společnosti. To, kterak si tyto postavy uvědomují sami sebe, ovšem závisí i na tom, jak je vnímá soudobá společnost a to, jakým způsobem se jejich osudové postavení sociálním vlivem mění, což samozřejmě také souvisí s nazíráním samotného spisovatele na společnost. Aby autor mohl napsat sociální román, nutně musí vidět societu rozvrstvenou na určité třídy, s nimiž nesouhlasí, a snaží se tímto viděním ovlivnit uvědomělého čtenáře, tento pohled pak v díle dokresluje zobrazením opozice bídy a bohatství. Román by tak měl mít i určitý agitační cíl, ten je ovšem více spojován se sociálně-politickým románem²⁵, jímž ale román *Z malého světa* není. Právě ona agitace se ovšem výrazně mění s vývojem budovatelského románu po únoru 1948, jenž se formuje v protikladu proti jeho starším typům. Zobrazuje tudíž dělnictvo jako nápadné pozitivum společnosti, jež už má i možnost politického zapojení. Proto už v popředí nestojí nutnost vyjádřit sociální problémy dělníků, ale naopak zobrazit jejich klady a velice uspokojivé prostředí dělnického života v edenu politické ideologie socialismu.

Aby sociální román dosáhl kýženého výsledku, tedy uvědomění čtenáře, musí autor projevit výjimečné schopnosti v popisu atmosféry, ve které se nejnižší společenské vrstvy vyskytují, proto se na tento aspekt klade neobvyklý důraz. I kvůli tomu, musí mnoho z autorů podniknout detailní zkoumání buď přímo v terénu, a to nejčastěji v továrnách a domovech dělníků, nebo bádáním v naučné literatuře. Karel Polák právě toto bádání velice zpochybnil, když tvrdil:

²⁵ MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef, a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd., Litomyšl: Paseka, 2004, s. 634.

„Spisovateli se jednoduše nedostává přímých poznatků a zkušeností, aby dělníkův svět mohl znázornit, i když tuší nebo z dálky i pozná jeho nekonečnou zajímavost. Nebyl nikdy v dílně ani v továrně, nepracoval tam sám, ba ani neviděl, jak dělníci pracují. Neprožil rodinné a intimní soukromí dělnické, neseděl jako rovný s rovnými s dělníky ve společnosti. Buď se dostal k látkám dělnickým vůbec odjinud, jenom sociálním citem, který nepostačí k poznání ani k vyjádření, nebo sic pochází z rodiny dělnické, ale jak to tam bývá, táta se velmi časně staral, aby jeho chlapec se měl lépe, aby v tom nezůstal, a proto velmi časně styk chlapcův s dělnictvem a továrnou přerušil. Z chlapce se stal spisovatel, který si uvědomil vlivem doby svoji sociální příslušnost rodovou i své sociální příbuzenství s dělníky, ale hranice mezi světem jeho a jejich už zůstala, a nedá se překročit než rozhodnutím vsutku neobyčejným. Musel by znovu mezi ně jako jeden z nich, nebo by nebyl dlouho a dlouho směl od nich, a jenom takto by si mohl opatřit ten první předpoklad, aby kdy mohl napsat skutečný dělnický román, a třeba jenom realisticky popisný. Bez tohoto předpokladu dává náhražky, ne-li padělky a v nejlepším případě kusy poznání a tvoření.“²⁶

V návaznosti na tuto nezkušenost autorů zmiňuje Polák i to, že se tvůrci raději uchylují k neznámým prostředím, do kterých se běžný člověk obvykle nedostane, proto ani čtenář nemůže zkoumat realistickou věčnost těchto děl. Takovými prostory jsou dle něj např. hornické doly. K tomu podle Poláka přistupují i zkušenější autoři, a to především proto, aby mohli psát o něčem jiném, než jen o dělnictvu, tedy např. o kolektivní soudržnosti. Problém je ovšem v tom, že tito autoři pak svůj román propagují jako sociální, v němž dělnictvo hraje primární roli. Vyslovením těchto důvodných obav o předpokladech k napsání skutečného sociálního románu v podstatě prohlásil, že tento druh románu nemůže napsat nikdo jiný, než skutečný dělník. Ten k tomu ovšem v době 60. let 19. století, právě když Gustav Pflieger Moravský vydal první český sociální román, nemohl mít dostatečné vzdělání, prostředky ani čas. Pflieger byl jeden z těch, kteří prostředí pražské

²⁶ POLÁK, Karel: *Dělnictvo v české literatuře*. Dělnická osvěta, 1941, roč. 27, č. 9, s. 289–290.

kartounky poznali zprostředkovaně právě prozkoumáním prostorů továrny a dělnického života. Pfleger ve svém *Připomenutí* v díle *Z malého světa* zmiňuje:

„Je tomu již mnoho let, co jsem ve společnosti svého přítele, Rudolfa Volfa, za účelem instruktivním navštívil několik závodů fabrických, mezi nimiž zvláště Příbramovu velikolepou fabriku na kartouny na Smíchově. Prošli jsme tenkrát s největší pozorností prostranné pracovny a tázali se na to a na ono, rozmlouvajíce s pracovníky. [...] Nedalo mi to, já použil každé příležitosti, abych se poněkud blíže seznámil s předmětem – proběhl jsem nejednu dílnu, smluvil jsem se s nejedním dělníkem, konal jsem pokud možná studie.“²⁷

Z citovaného úryvku je patrné, že Pfleger se atmosférou dělnického života snažil zabývat pečlivě, ovšem výtky Karla Poláka jsou pořád na místě. Z citátu je také zjevné, že se Pfleger sociálního tématu chopil právě z onoho citového pohnutí, jež také zmínil Polák. Továrnu a atmosféru, v níž dělníci žijí, proto zobrazil jako prostředí dehumanizované a nebezpečné, a to zejména pro ženy a děti, ač je protagonistou románu muž.

Co se prostředí týče, Encyklopedie literárních žánrů jejich popis dělí na:

- a) „Reportérskou věcnost“, která žánr sblíží s žurnalistikou a odborným výkladem, především co se tvaru týče.
- b) „Emocionální zaujetí“, jež autory nutí k výraznější lyrizaci textu.²⁸

Gustav Pfleger Moravský tak zůstává ve svém emocionálním zaujetí a soustředí se na popis prostředí, jež má citově zapůsobit na čtenáře, ovšem nevyhýbá se ani tzv. reportérské věcnosti, a to především co se týče popisu města Prahy. Na popisu města, jeho jednotlivých ulic, uliček a domů, je zřetelné, že se

²⁷ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Připomenutí*. In: *Z malého světa*. 2. vyd., Praha: Melantrich, 1951, s. 7.

²⁸ MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef, a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd., Litomyšl: Paseka, 2004, s. 630.

Pfleger se soudobým a i pro něj historickým prostředím seznámil velmi důkladně a popsal ho realistickým pohledem.

Akcent na prostředí ovšem odsunul do pozadí psychologii postav a soustředil se spíše na typizaci literární postavy, její chování a sebeuvědomování v rámci určité sociální skupiny, v tomto případě se jedná o postavu dělníka. V Pflugrově románu ovšem není typizace postav tak zjevná. Protagonistou totiž Pfleger učinil Václava Procházkou, který v továrně stál pracovně výše než ostatní dělníci a jeho zázemí tak bylo částečně jiné. Proto když bojoval o lepší podmínky v továrně, nedělal to kvůli sobě, ale kvůli ostatním dělníkům. Jeho charakterové vlastnosti ani finanční zabezpečení proto nejsou typické pro celou skupinu této profese. Ovšem vykreslení životních osudů ostatních konkrétních dělníků zmíněných v románu lze považovat za typické pro většinu dělnictva té doby. Tuto mou domněnku potvrzuje i Karel Velemínský ve studii pro *Časopis Musea království Českého*, když o románu *Z malého světa* říká: „V románě sociálním vidí jednotlivec v bídě davu svou bídu vlastní, a v bídě vlastní bídu davu. Pfleger, jak už řečeno, od starých názorů ještě docela neupustil. Z jeho davu příliš vynikají jednotlivci, a jejich životní román nemá celkem mnoho společného s vlastním hnutím dělnickým.“²⁹ Velemínský také navrhl román neoznačovat pouze jako sociální, nýbrž „sociální román splývající s románem milostným“³⁰, čímž nevyklučuje žánrové zasazení, pouze k němu přidává specifikaci. Tuto myšlenku Velemínský podložil míněním, že se jedná o zobrazení skutečnosti ve spojení s fantazií, přičemž fantazií míní Pflugrovo horlivé úsilí propojit postavu hraběte Arnošta s dělníkem. Román proto rozdělil do dvou částí, jež jsou dle něj nespojitelné, tedy život dělníků a jejich existenční problémy na jedné straně a na straně druhé tajemný příběh o levobočkovi hraběte Arnošta. Proto by se s touto Velemínské specifikací díla dalo souhlasit, ovšem kdyby román nezařazoval ke dvěma žánrům, ale blíže by určil žánr první.

Charakteristický je pro žánr i rozsáhlý počet postav, a to i co se týče blíže nekonkretizovaného druhu románu, specifikací pro sociální román je ovšem buď množství postav s nevymezeným protagonistou, nebo tzv. kolektivní hrdina.

²⁹ VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pfleger-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 231.

³⁰ VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pfleger-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 228.

V Pflerově románu *Z malého světa* můžeme zaznamenat jistou odchylku. Protagonistou prózy je totiž Václav Procházka, tedy individuální, nikoli kolektivní hrdina, prostřednictvím něhož se dostáváme do prostředí továrny na Smíchově v Praze. Kolektivní hrdina se v Pflerově podání začíná objevovat až v závěru knihy, v němž proletáři společně ničí stroje, a v momentě, kdy si sílu masy dělníci uvědomí na pohřbu svého kolegy Váchy, a to opět pomocí Procházkovy.

„Pojednou mu hlavou proskočila jakás myšlenka temná a nejasná, ale zdálo se mu, že ten zástup dělníků je mocí, kterou on hnul jako čarovným prutem. [...] zdálo se mu, že tolik lidí může směle žádati o lepší uznání své pracovitosti. [...] Vyšší vědomí se vzbudilo u každého dělníka tímto pohřbem; každý poznal, že i ten bídný pracovník je člověkem, že nepřestává býti tvorem podle obrazu božího, když vypustí duši, že se s ním může naložiti lidsky i po smrti. Pocit důstojnosti člověka se v každém probudil, ano všichni zahořeli úctou k tomu, jehož doprovázeli na poslední cestě.“³¹

Na tomto citátu je také výrazně vidět, že Pflerův cíl románu byl také ten, aby se nižší vrstvy lidu postavily vládnoucí společnosti a dostaly tak do rukou politickou moc, o níž do té doby dělníci výrazněji neusilovali. Autor je tak zapálen i do myšlenky, že by jeho román mohl mít přesvědčovací sílu. Dílo je totiž sepsané podle skutečné události, jež proběhla v roce 1844, kdy se dělníci opravdu vzbouřili proti utlačovateli. Tato vzpoura ovšem neměla větších výsledků a demonstranti byli zaplašeni vojskem. A zřejmě právě to chtěl Pfler svým dílem změnit.

Pro žánr sociálního románu, jak zmiňuje Encyklopedie literárních žánrů³², by měly být typické také dvě věci, jimiž jsou *akční děj* a *složka diskurzivní*. Přičemž onen akční děj Pflerův román obsahuje, ovšem výhrady mám vůči diskurzivní složce. Encyklopedie literárních žánrů tuto složku charakterizuje jako „politické

³¹ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Z malého světa. První svazek*. Praha: Melantrich, a. s., 1934, s. 177–178.

³² MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef, a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd., Litomyšl: Paseka, 2004, s. 630.

diskuze, úvahové a výkladové partie“.³³ Tyto pasáže ovšem román *Z malého světa* neobsahuje. Ony úvahové pasáže se objevují pouze prostřednictvím již zmíněného kolektivního hrdiny, jenž si uvědomuje svou sílu. Naopak politické diskuze nejsou přítomny vůbec. Jsou pouze skryté a to opět v podobě objevení kolektivní moci, díky níž mohou dělníci požadovat určité politické zapojení.

Co se uměleckých literárních směrů týče, sociální román je spojován zejména s romantismem, kritickým realismem, naturalismem a neorealismem. Vzhledem k tomu, že Pfleger jako zakladatel českého sociálního románu vydal své literární dílo v první polovině 60. let 19. století, nelze prozatím hovořit ještě ani o čistě realistických dílech, natož naturalismu nebo neorealismu. V díle *Z malého světa* ovšem lze zaznamenat prvky romantismu i ještě zcela nevyvinutého realismu.

Otázkou také je, jakou reálnou čtenářskou základnu mají sociální romány. Autoři většinou argumentují tím, že se jedná o romány věnované právě dělnictvu. Je ovšem otázkou, zda by si dělníci v druhé polovině 19. století našli čas i chuť číst o něčem, co denně reálně prožívají a opět se tak ponořili do pochmurné atmosféry továren, v nichž tráví svůj pracovní čas. Stejně tak o dělnících jako o čtenářích sociálních románů pochybuje Karel Polák, když říká:

„Mohou jim sic rozpalovat hlavy, mohou tu a tam hladit jejich samolibost, mohou navazovat spojitost s těmi či oněmi názory dělnickými, ale jinak mají pro dělníky asi týž význam, jako když dělník sáhne velice rád po četbě, která mu předvádí šlechtice a milionáře, boháče a požívače, protože to je svět, který on nezná, který se tolik odráží od jeho světa a z něhož aspoň něco by rád získal pro své děti, když sám už zůstane dělníkem.“³⁴

³³ MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef, a kol.: Encyklopedie literárních žánrů. 1. vyd., Litomyšl: Paseka, 2004, s. 630.

³⁴ POLÁK, Karel: *Dělnictvo v české literatuře*. Dělnická osvěta, 1941, roč. 27, č. 9, s. 289.

Do jiných sfér už spadá přemítání publicisty Jaroslava Vozky o sociálním románu v *Dělnické osvětě*³⁵, jenž jako nadšenec socialistických teorií hlásá, že sociální román tyto teorie propaguje a podává o nich informace. Ovšem tuto teorii nepotvrzují žádné jiné politicky neovlivněné zdroje, proto lze předpokládat, že tento názor Vozka vyřknul v zápalu do rodícího se socialismu, o jehož teorie se živě zajímal. Navíc musíme vzít v potaz historická fakta. První český sociální román byl napsán v 60. letech 19. století, kdy se socialistické teorie teprve rozvíjely, není tedy možné, aby se tyto názory vyskytnuly v románu *Z malého světa* od Gustava Pflagra Moravského.

V této kapitole jsem se snažila analyzovat, do jaké úrovně se román Gustava Pflagra Moravského *Z malého světa* pojí s obecným žánrovým zasazením, konkrétně se sociálním románem. Ze zmíněného vyplývá, že žánrové zasazení románu se potvrdilo. Vyřčené výtky, které se týkají postav a diskurzivní složky, jsou připouštěny, a to především kvůli tomu, že se jedná o pokus o první román tohoto druhu v českém prostředí a nedostatky jsou pochopitelné. Výtky k literárním uměleckým směrům týkající se sociálního románu již byly vysloveny a jejich odůvodnění je časové. Ovšem nesmíme opomínat ani připomínky Karla Velemínského. Vzhledem k tomu, že román rozděluje na dvě linie, uchyluje se i k žánrové specifikaci každé linie zvlášť. Proto je toto označení nevhodné a jeho návrh by byl hodnotný, kdyby dílo specifikoval např. jako sociální román s milostnými prvky.

³⁵ VOZKA, Jaroslav: *Počátky socialismu v české m písemnictví*. Dělnická osvěta, 1932, roč. 18, č. 3, s. 100.

3 Analýza děl *Z malého světa*, *Paní fabrikantová*

Román *Z malého světa* (1864) je prvním v české literatuře, jenž se zabývá sociálními problémy dělníků. Oním „malým světem“ v názvu je myšleno dělnictvo a jeho osudy. Dílo nejdříve vycházelo roku 1867 časopisecky v periodiku *Světozor* na pokračování a knižně pak bylo vydáno roku 1873. Děj románu se odehrává v první polovině 19. století a vrcholí rokem 1844, v němž se udály dělnické vzpoury. Autor se opírá o skutečné události, které se odehrály v pražských kartounech a na stavbě železnice tratě Praha-Vídeň. Dělníci v té době protestovali proti zavádění strojů do továren, jež mohl obsluhovat v podstatě kdokoli, čímž přicházeli o práci a snižovala se jim mzda. Po neúspěšné stávce se tiskaři uchýlili k rozbíjení strojů, což je právě vyobrazeno v závěru díla *Z malého světa*.

Domnívám se, že hlavní funkcí díla jsou mimo jiné i agitační funkce. Jedna z významných myšlenek románu však byla poukázat na vykořisťování dělnictva jejich zaměstnavateli, protože autor před zhotovením díla podnikl exkurzi do pražské továrny na Smíchově, a právě to bylo námětem románu. Pfleger v *Připomenutí* k prvnímu vydání tohoto románu uveřejnil dialog s přítelem z návštěvy pražské továrny: „Vidíš,“ pravil ke mně tehdy přítel můj, „zde jsme poznali kus českého života – dělníci byli s malými výminkami sami Čechové – tu máš tu nejlepší látku k románu ze života našeho, zajisté nalezneš obecnstvo.“ Velmi často jsem si připomínal slova tato.³⁶

Tento fakt vedl i k tomu, že před sepsáním románu musel Pfleger proniknout do života dělníků osobně. Seznámil se tak s jejich obydlím a pracovištěm. „Slyšeli jsme nemálo stesků na život, ježto vedou ubozí dělníci fabričtí. S citem k nepopsání opustil jsem v průvodu svého přítele dusné, všelikými výpary až omamující pracovny, a bledé, chorobné tváře dělníků tanuly mně na mysl.“³⁷ Následně v románu velmi důsledně a citlivě popsal chudobu dělnictva i celých čtvrtí, v nichž žili. „Musíme zavést laskavého čtenáře na František, abychom v paměti jeho opět obnovili upomínku na Václava, totiž v onu část našeho krásného města, kde tak

³⁶ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Připomenutí*. In: *Z malého světa*. 2. vyd., Praha: Melantrich, 1951, s. 7.

³⁷ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Připomenutí*. In: *Z malého světa*. 2. vyd., Praha: Melantrich, 1951, s. 7.

mnohá trpká slza nouze a bídy teče, odtud se rád stěhuje pohodlný boháč, kam nezahluší hluk úpravných kočárů, kde se všesky ty úzké, neschůdné a nečisté ulice hemží chudinou. [...] František zůstal, jak býval, středem nejchudší třídy obyvatelů pražských na pravém břehu Vltavy, jakož Nový svět a Pohořelec jest útulkem chudiny malostranské.³⁸ Co se charakteristiky prostředí týče, orientoval se také na důsledný a rozsáhlý popis Prahy.

„Třetí branou se konečně dostaneme na třetí nejprostranější a nejotevřenější, jehož východní část má do sebe úplně tentýž starobylý ráz jako dvůr druhý. K západu byl kdysi dvůr tento ohrazen několika přistavěnými baráky, z nichž vidíme dnes pouze zbytky. K severozápadu zabíhá v malou, krátkou jakoby uličku, která se zakončuje čtvrtou branou. Odtud vidíme před sebou zelené boky Belvederu a houpavé vlny tichošumné zle Vltavy.

Když se obrátíme, spatříme před branou jako v malém výklenku hrubou sochu nějaké svaté: zajisté to socha sv. Anežky. Dáme-li se pak vpravo, obejdeme k východu několik domů, kterých arci okolo roku dvacátého nebylo, a dostaneme se k úzké uličce táhnoucí se okolo klášterních zbytků přímo ke kostelu sv. Anežky. Smutný pohled na ten bývalý chrám Páně. Drahocenné památky starobylé stavby se již drobí deštěm a povětrím, aniž se kdo ujímá velezajímavé té budovy. Okolo ní přistavěno za dob zvláště novějších mnoho malých domků, takže bývalý kostel utlačen a utěsnán jest celou spoustou roztrhaných stříšek, bořících se zdí a komínů.³⁹

Poprvé román vyšel v roce 1864, v roce 1872 se ale Pfleger uchýlil k přepracování díla, a to pod vlivem německé kritiky, jež mu vyčetla, že do role

³⁸ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Z malého světa. První svazek*. Praha: Melantrich, a. s., 1934, s. 85.

³⁹ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Z malého světa. První svazek*. Praha: Melantrich, a. s., 1934, s. 88.

utlačovatele postavil Němce.⁴⁰ K tomu se vyjádřil v předmluvě k druhému vydání: „Jednu však výčitku odmítám od sebe, která se mi učinila nedávno se strany německé, výčitku to hrubě výstřední tendenčnosti. Myslím, že vše, cokoli počínáme, má jakousi tendenci; nedá se vůbec ani mysliti práce bez účele. Vykona-li se jakýs čin literární, kniha, musí míti také účel, pracoval-li ji člověk s uvědoměním. Že tedy měl při svém prvním vydání román ‚Z malého světa‘ skutečně jakousi tendenci a že ji dosud má, toho nechci nikdy upírati, vážím-li se jen poněkud svého díla. Že však je výstřední, ba přímo buřičská, to není pravda.“⁴¹ Rudolf Skřeček ve vydavatelských poznámkách uvedl konkrétní změny ve druhém vydání, z nichž nejzásadnější je závěr díla. „Závažná a podstatná je úprava v závěrečné, desáté kapitole, protože se týká řešení konfliktu mezi Procházkou a dělnictvem na jedné straně a továrníkem na straně druhé.“⁴² Román byl přeložen do chorvatského jazyka roku 1877.⁴³

Primárním tématem psychologického románu *Paní fabrikantová* je manželská věrnost. Božena Šeborová, žena českého továrníka, se zamiluje do šlechtiče, ovšem pro uchránění manželské věrnosti raději spáchá sebevraždu. A právě Pflégrem vybrané téma manželství komentuje František Zákřejs takto: „Idea posvátnosti manželského svazku byla povždy oblíbeným předmětem básnické tvořivosti, od Homérovy Penelopy v *Odysei* nebo od Aischylovy *Orestie* počínajíc až po Ponsardovu *Lukrecii* nebo Dumasovu nebohou *Ženu Claudeovu*. Ano, francouzskými spisovateli bylo mimořádných poměrů milostných co umělecké látky tak zhusta užito i zneužito, že se až octli na rozhraní, v kterém se chudoba vynalézavosti stýká s básnickou impotencí. Ovšem není proto umenšeno právo jiných autorů, by si svým časem podobnou látku za předmět píle obrali, zejména dosáhneli se toho s takovým taktem, jak to učinil básník děl *Z malého světa*,

⁴⁰ VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pfléger-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 228.

⁴¹ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Připomenutí k vydání druhému*. In: *Z malého světa*. 2. vyd., Praha: Melantrich, 1951, s. 8.

⁴² SKŘEČEK, Rudolf: *Vydavatelské poznámky*. In: *Z malého světa*. 2. vyd., Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1962, s. 388.

⁴³ VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pfléger-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 226.

*Ztracený život a Pan Vyšinský.*⁴⁴ Dílo je významné především akcentem na psychologii postav, která je zřetelná obzvláště v dialozích hraběte Alberta a fabrikantovy ženy Boženy:

„Vy se tážete? Což jste neporozuměla mému bolu, když jsem od vás odcházel?“

„Nemluvte dál, hrabě, nemluvte dál, sice musím opustit toto místo...“ pravila v rozčilení.

„Nesmíte, nesmíte, dokud mne nevyslechnete...“ vyrazil jsem zajíkově ze sebe, uchopiv křečovitě ruku její.

„Co to činíte, hrabě?“ zvolala mladá paní a zachvěla se.

„Vy nejste šťastna!“ šeptal jsem a moje zraky naplnily se mi mimoděk slzami.

„Co to pravíte?“ zahlesla a prsa její pracovala v největší tísní.

„Vy nejste šťastná, vy milujete!“

„Můj bože!“ vzkřikla a sklesla skoro bez sebe na pohovku. Několik minut to trvalo, než se opět utišila. Bojovala ukrutný boj. Pak se rychle vzchopila a chtěla odejít.

„Zůstaňte, prosím vás pro vaše spasení, zůstaňte!“ volal jsem třesoucím se hlasem. „Mějte útrpnost se mnou! Neopouštějte mne v tu chvíli, kdy jsem od vás slyšeti slovo útěchy.“⁴⁵

V románu se ovšem objevuje druhá linie, jež temporálně částečně navazuje na předešlý román *Z malého světa*. Román se tedy věnuje také dobovým problémům, jež se týkaly hospodářství a dělnictva. Rozdíl je ovšem v tom, že továrníkem je zde Čech, který se na pozici fabrikanta vypracoval sám vlastní pílí a již není vykořisťovatelem. Zároveň Šebor působí jako exemplární příklad ideálního továrníka.

⁴⁴ ZÁKREJS, František: *Rozhledy literární*. Osvěta, 1873, roč. 3, č. 9, s. 709–710.

⁴⁵ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Paní fabrikantová*. 3. vyd., Praha: Melantrich, a. s., 1930, s. 121.

3.1 Práce se stereotypy

V následující podkapitole se zaměřím na dobové stereotypy aplikované v dílech *Z malého světa* a *Paní fabrikantová*. Autor v obou románech zaujal negativní postoj vůči Němcům, proti nimž postavil poctivé a pracovitě Čechy, a tento kontrast je v některých případech přiveden až do extrému, o čemž bude pojednáno níže. Jedná se o dobový stereotyp podnícený společenským kontextem doby.

Literární historikové v souvislosti s Pflugrovou tvorbou často zdůrazňují vliv cizojazyčných vzorů. V případě Pflugrova románu *Paní fabrikantová* Josef Polák připomíná podobnost díla s Flaubertovou *Paní Bovaryovou* a Tolstého *Annou Kareninou*⁴⁶, a to už v názvu. Karel Velemínský⁴⁷ a Jaroslav Jakubec také zmiňují, že podobné téma již Pflieger zpracoval v novele *Emma*. Analogický milostný motiv lze také zaznamenat v románě *Z malého světa*, a to konkrétně při odhalení pravých rodičů Václava Procházky.

Ač se jako fantaskní může jevit i sám hrabě Arnošt, který se dělnictvu snaží být v poslední třetině románu nápomocen, Velemínský vystupuje s domněnkou, že i hrabě a jeho pomocník jsou v díle připodobněni k historicky skutečným postavám.

„Zdá se, že také aspoň dvě osoby románu jsou historické: hrabě Arnošt a jeho pomocník Jílezník. Hrabě Arnošt jest snad hrabě Jiří Buquoi (1781–1851), přírodovědec, filozof a národní hospodář, jenž prý tajně zasahoval do bouří dělnických. Jílezník je asi známý lékař a národní hospodář Fr. C. Kampelík (1805–1872), který podle zprávy Horáckovy vyjednával roku 1844 s dělníky a později byl z prvních vůdců dělnických.“⁴⁸

⁴⁶ POLÁK, Josef: *Česká literatura 19. století*. 1. vyd., Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, s. 154.

⁴⁷ VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pflieger-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 236.

⁴⁸ VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pflieger-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 228.

Obdobně jako v sociálním románu, vysledoval Karel Velmínský reálnou předlohu Boženy Šeborové z románu *Paní fabrikantová*. „Zdá se, že měl Pfleger na mysli určitou osobu žijící; jistě však portretoval v Boženě Šeborové známou pražskou dámu, s níž byl spřátelen.“⁴⁹

Zejména v románu *Z malého světa* je třídní otázka navíc posílena otázkou národnostní, a to především postavíme-li do kontrastu osudy dělníka Procházky a továrníka Hüttera. Samo vnímání českých obyvatel Prahy je v díle přivedeno k extrému:

„Vždyť jsem si myslil, že město je úplně německé?“

„Ono také je, pane, jenom jména ještě sem tam trochu straší; no, časem i to přestane,“ omlouval se rukavičkář. „Toliko v Podskalí a Na Františku a snad Na Florenci a na Pohořelci nemluví se ještě německy. Tam bydlí luza, víte, pane, ten sprostý lid.“

„Já jsem již tolikrát pomýšlel na to, abych si dal jiné jméno,“ ozval se mistr zámečnický; „pak mě zase napadlo, že to ponechám svému klukovi, aby se znovu pokřtil nějakým kloudným německým jménem. Ona ta jména nám opravdu dělají ostudu a odstrašují mnohého kupce.“

„No, vždyť ono to přejde za nějaký čas všechno,“ těšil pan rukavičkář Totuschil a pohrdavě k tomu mrkal.“⁵⁰

Už z této krátké ukázky je zřetelné, že ani postavy zobrazených Čechů si neváží své národnosti, chovají se poníženě k Němcům a vyžadují poněmčení Prahy, čehož Hütter zneužije a manipulací na Čěších podvodně vydělá. Pfleger zde zachytil dobu, v níž byla dominantní němčina a jak vyplývá ukázky, čeština byla charakteristická pro nízké společenské třídy, což vypravěč románu komentuje i takto:

⁴⁹ VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pfleger-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 236.

⁵⁰ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Z malého světa. První svazek*. Praha: Melantrich, a. s., 1934, s. 54–55.

„Žije zde chudina v nouzi a bídě, v nedostatku a hladu, avšak chudina tato zachovala se úplně českou; sem nezabloudil cizí jazyk, zde slyšán toliko hovor český. [...] Zdálo se, že ty špinavé uličky v svém ohyzdném lůně zachovávají krásnou a svatou perlu, že se ten skvost národní existence ukryl se v blátě, aby tím krásněji zaleskl, až ho šťastný nálezce odkryje. Zdálo se, že se sem utekla a zde se soustředila za valy černých a nepřístupných baráků a chatrčí poslední síla českých srdcí a že se zde brání v úplném odloučení jako v zoufalém boji proti nesmírnému tlaku cizinstva, že v tomto posvátném, nerovném boji vždy umírajíc vítězí a přece se vzdává a půdy dobývá.“⁵¹

Ze zmíněného je tedy zřejmé, jaký autor zaujímá postoj k postupnému poněmčování, jež v českých zemích probíhalo už od poloviny 18. století. Celé dílo je charakteristické subjektivními popisy prostředí i postav, děj postupně graduje až do revolučního závěru. A právě ve druhém vydání románu (1872), jež je zde citováno, svůj postoj autor přepracoval do méně extrémních poloh, přesto je Pflégrovo stanovisko pořád evidentní a z díla se ani po upravení nevytratilo, ovšem tímto zásahem do románu oslabil práci se stereotypem zlého Němce a dobrého Čecha. „Zatímco na ojedinelých místech je zesílena tvrdost fabrikanta Hüttera nebo pevnost dělnického stanoviska, několikrát je škrtem zřetelně zeslabeno slovně zdůrazněné protiněmecké obranné stanovisko.“⁵²

V porovnání postav továrníků v dílech *Z malého světa* a *Paní fabrikantová* je národnostní kontrast nejvíce znatelný. Zatímco v sociálním románu je německý továrník utlačovatelem dělníků, který své zaměstnance chápe jako lůzu, je indiferentní k jejich životním podmínkám a hovoří na ně německy, v psychologickém románu je fabrikant charakterizován jako „v celé krajině jediný

⁵¹ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Z malého světa. První svazek*. Praha: Melantrich, a. s., 1934, s. 86–87.

⁵² SKŘEČEK, Rudolf: *Vydavatelské poznámky*. In: *Z malého světa*. 2. vyd., Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1962, s. 388.

český průmyslník⁵³, jenž má vyvěšeny pouze české nápisy a o svých dělnících mluví takto:

„Pořádek a čistota ušlechťuje práci a dodává chuti, pane hrabě; vy sotva víte, jak to působí na lid, na všechny jeho způsoby a jeho mravy. Jsem v tom ohledu velmi přísný, a přece to považuje každý z mých dělníků za velikou přednost, když nabyde vzorným chováním právo, aby směl náležeti k mé veliké dělnické rodině.“⁵⁴

S tím samozřejmě souvisí i pohled na dělníky. V obou románech není dělník vykreslen jako omezenec, jenž nezná svá práva, ale všichni jsou charakterizováni individuálně. Jak zmiňuje Velemínský, Pfleger se v sociálním románu snažil i o věrné vystižení mluvy proletariátu. „I snaha na př. po realistickém vystižení mluvy dělníků jest patrna, ale nicméně opět a opět vrací se Pfleger ke knižnímu, učenému slohu. Velmi jsou poučny výňatky z Váchova zápisníku (III. díl, str. 110–118).“⁵⁵ Přesto si v románu *Z malého světa* autor vybírá elitu proletariátu, což dokazuje i hlavní postava dělnictva Václav Procházka, jenž nežije v takové bídě jako ostatní dělníci kvůli tomu, že si mezi nimi vydobyl výsadní postavení, nebo postava Strouhala, který se vzdal svého bohatství, aby se za dávné zrady potrestal bídou.

V obou případech se také Gustav Pfleger Moravský nevyhýbá odkazům na budoucí děj. Mnohdy jsou ovšem natolik zřetelné, že na něj pouze neodkazují, ale prozrazují ho.

3.2 Romantismus a realismus v dílech

V románech se prolínají prvky dvou literárních diskurzů, a to romantického a realistického, právě to (mimo podobná témata) obě díla spojuje. Zatímco v sociálním románu je primární téma vystavěno na realistické linii, v psychologickém je obsazeno romantismem. Jak zmiňuje Velemínský:

⁵³ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Paní fabrikantová*. 3. vyd., Praha: Melantrich, a. s., 1930, s. 58.

⁵⁴ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Paní fabrikantová*. 3. vyd., Praha: Melantrich, a. s., 1930, s. 57.

⁵⁵ VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pfleger-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 229.

„Pro romanopisce let šedesátých jest význačné, jak si tvoří svého hrdinu. Nestačí, že jest Procházka ryzí povaha, bystrý pozorovatel, neohrožený vůdce – to ho pro román ještě nelegitimuje. Dělník sociálního románu let šedesátých musí býti ještě nějak spjat se starým světem hrabat a tajemných rodinných historií. Raději princ s maskou otrhancovou, ale ne otrhanec skutečný. Skutečný, ušpiněný proletář jest podle toho názoru odporný, tedy nezajímavý.“⁵⁶

V sociálním románu jsou realisticky zobrazeny popisy prostředí, v němž se pohybuje dělnictvo, a topografie Prahy, která již byla zmíněna výše. Závěr románu je vystavěn na skutečných událostech, jež se staly roku 1844, čímž autor v díle omezuje úlohu fantazie, kterou ovšem nahrazuje druhou fantaskní linií a výraznou subjektivitou celého děje. Za realistický lze považovat i vývoj protagonisty. Zatímco v úvodu děje je Václav Procházka nezkušený mladík, jemuž záleží pouze na svém štěstí, v závěru románu je hlavou proletářské revoluce, již vede pro zlepšení životních podmínek všech dělníků. Román také využívá vševědoucího vypravěče pro potlačení dojmu, že se jedná o fikci. Pfleger se právě tímto snažil o věcné zachycení života v jeho skutečných podobách.

Fantaskní je naopak tajemný levoboček hraběte Arnošta. Výše zmíněný citát Velemínského dokládá, že Procházka je jako chudý dělník s vyšší třídou spojen alespoň svým záhadným původem, který doprovází nešťastná láska jeho pravých rodičů. V průběhu románu je několikrát upozorněno na osudovost. „A jako kdyby byl osud zasnoubil život továrníka Roberta Hüttera s bídným životem dělníka Václava Procházky, toho dne vstoupil Procházka přičiněním svého přítele Strouhala do továrny v Karlíně.“⁵⁷ Romantická osudovost naznačuje, že postavy nemohou ovlivnit to, co je jim předurčeno, přesto se o to v závěru románu kolektivní silou pokusí. Romantismus si také libuje v tajemnu, jež je patrné právě v odhalování původu dělníka Václava Procházky. Co se kontrastů týče, lze vysledovat, že

⁵⁶ VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pfleger-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 229.

⁵⁷ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Z malého světa. První svazek*. Praha: Melantrich, a. s., 1934, s. 118.

romantické pasáže odhalování minulosti hraběte, dělníka Strouhala a Václava Procházky se vždy odehrávají v noci, reálná současnost pak ve dne a do opozice proti sobě Pflieger také často staví chudobu a bohatství. Romanticky pak také působí osamělost a rozervanost hraběte Arnošta.

Velemínský⁵⁸ ale právě na romantickou linku sociálního románu nahlíží velice skepticky a tvrdí, že romantismus staví román *Z malého světa* na nižší úroveň a Pflieger ho mohl ponechat při jedné linii, a to realistické.

Realismus v psychologickém románu je zastoupen reálnou topografií lázní Sedmihorky, jejichž prostředí Pflieger důvěrně znal, protože se zde léčil z tuberkulózy, a také upozornění na soudobé problémy společnosti. Rozdíl s předchozím románem je především v pojetí českého a německého fabrikanta, kteří jsou zobrazeni v kontrastu, a také v tom, že již nezobrazuje průměrného člověka z nejnižší třídy, ale zachycuje život hraběte Alberta a fabrikanta Šebora, jenž se vlastní pílí vypracoval až k vlastnictví továrny.

Právě romantismus je ale z celého románu *Paní fabrikantová* znát nejcitelněji, a to už ústředním tématem, jímž je nešťastná láska, která je zřetelná především v dialogích svou rozervaností a osamělostí postav hraběte a Boženy Šeborové. Vypjatá emocionalita je zřetelná z celého románu. Zdůrazněn je vnitřní svět postav, jenž je postaven do kontrastu s pózou, již udržují ke společnosti. Božena Šeborová se tak postupně vzdaluje manželskému životu bez lásky, uzavírá se do sebe a touží po lásce hraběte. Díky tomu vzrůstají její vnitřní rozpory, které gradují až k dokonané sebevraždě. Vševědoucího vypravěče, který shlíží do mysli postav, střídá ich-forma, již je zdůrazněna subjektivita.

Význam obou Pfliegrových děl závisí především na uvedení nového tematického okruhu do české literatury. Dílo *Z malého světa* je první sociální román v českém prostředí, na nějž postupně navazují i jiní autoři, např. Jakub Arbes. Psychologický román *Paní fabrikantová* pak v tomto tématu seznamujícím se sociálními konflikty společnosti částečně pokračuje. Obě díla jsou diskurzivně vystavěna na dotyku realismu a romantismu, každý z literárních směrů je však zastoupen v jiném rozsahu. U obou románů je také možné nalézt reálné předlohy,

⁵⁸ VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pflieger-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 231.

nejen v událostech, ale především co se postav týče. Gustav Pflieger Moravský musel při svých dílech důkladně studovat prostředí, což se v jeho románech výrazně promítá především v popisech místopisů. V *Paní fabrikantové* pak nesmíme opomenout akcent na propracovanou psychologii postav. Oba romány proto zůstávají nedílnou součástí české literatury 19. století.

4 Recepce děl

V této kapitole se budu věnovat tomu, jak jsou vnímána díla *Z malého světa* a *Paní fabrikantová* od Gustava Pflagra Moravského v běhu času, jak se měnilo jejich postavení v české literatuře, případně zda zůstává nazírání na ně stejné už od jejich prvního vydání.

4.1 *Z malého světa*

Ač Gustav Pflager Moravský ve svém připomenutí k druhému vydání roku 1872 tvrdil, že o vydání románu *Z malého světa* nezaznamenal ani jeden kritický článek v periodiku, jeden přece vyšel, a to též rok, kdy byl román vydán, tedy 1864. Konkrétně se jednalo o kritiku od neznámého autora **v příloze deníku *Národních listů***⁵⁹. Už v této první kritice Pflagrovo dílo neznámý autor trefně označil jako sociální román, zřejmě po vzoru evropské literatury, kde se tento žánr vyvinul už v první polovině 19. století⁶⁰. Kritika také naznačila, že česká literatura už sociální román očekávala. Česká literatura totiž i přes snahu májovců za tou evropskou zaostávala. Kvůli tomu bylo v kritice zdůrazněno především to, že sociální romány ostatních evropských literatur zmiňují společenské problémy týkající se jejich konkrétních národů. Z toho důvodu je literatura z jiného prostředí pro českou literaturu pouze estetickým přínosem a nemůže být nositelem agitačních funkcí na našem území, proto české prostředí potřebovalo svůj český sociální román. Nepřímo tak označil Gustava Pflagra Moravského za zakladatele českého sociálního románu a právě toto označení se udrželo až dodnes. Recenze románu se zmiňovala i o evropské literatuře, konkrétně francouzské a anglické, již považovala za předobrazy pro Pflagrovo dílo. Nezapomněla připomenout ani reálný historický podklad díla z roku 1844 a shrnout děj. Na díle neznámý autor ocenil zobrazení toho, jak se obecné potřeby dělnictva nakonec individualizují, a tvrdil, že právě díky tomu má dílo širší dosah. Naopak výtku kladl líčení, které považoval za málo obsáhlé, a postrádal i akčnost postav dělníků, jež jsou spíše v pozadí. Nakonec ale uznal, že Pflagrovo dílo je vydařeně vzhledem k jeho citlivému přístupu k tématu a slohové dovednosti.

⁵⁹ Neznámý autor: *Z malého světa*. Národní listy–příloha, 1864, č. 5, s. 149–150.

⁶⁰ MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef, a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd., Litomyšl: Paseka, 2004, s. 631.

Ocenil i to, že se Gustav Pfleger Moravský musel vzdělat v psychologické, geografické i typografické oblasti, než se dal do psaní románu. Kritik dílo ohodnotil jako zdařilé a doporučil ho k přečtení.

Při příležitosti upozornění na budoucí odhalení pamětní desky Gustavu Pflegru Moravskému v jeho rodném Karasíně, které se konalo 27. 7. 1883 (k 50. výročí narození autora), napsal krátké připomenutí o autorovi v *Literárních listech P. I. Tauer*⁶¹. Mimo jiné se zmínil právě i o románu *Z malého světa*, pročež označil autora za zakladatele českého sociálního románu a tvrdil, že v tom: „spočívá hlavní význam Pflégrova tvoření. Na základech jím⁶² položených pracovalo se a pracuje, ale tak, že romány Pflégrovy jsou posud vzory svého oboru.“⁶³

Realistická spisovatelka **Teréza Nováková** napsala k příležitosti 12. výročí Pflégrova úmrtí krátkou připomínku do časopisu *Domáci hospodyně*. V článku se tak vyslovila i k samotnému románu, o němž řekla: „Jeho vzácné nadání, čisté nadšení pro dobro a krásu, láska k lidu utlačnému, které tak vřelý průchod dal v románě ‚*Z malého světa*‘, jeho milá skromná osobnost, učinily, že zpráva o náhlé jeho smrti naplnila české kruhy hlubokým smutkem.“⁶⁴

Jednou z mála kritických zmínek o dílech Gustava Pflégra Moravského byl článek v časopise *Lumír* z roku 1899 od **Arné Nováka**. Mimo to, že romány *Ztracený život*, *Z malého světa* a *Paní fabrikantová* srovnával s autorovým reálným životem a snažil se nalézt styčné body s jeho dílem, vyjádřil se o Pflégrovi jako o jemném zbohatlíku. O jeho v díle vyjádřené citlivosti mluvil v negativním slova smyslu, podle něj ho jeho soucit a lítost nad dělníky hnaly pouze k jednostrannému úhlu pohledu, pod nímž tvořil svá díla. V souvislosti s románem *Z malého světa* řekl: „Jeho román ‚*Z malého světa*‘ dnes jistě málokterého dělníka upokojí a nikdo nebude v něm hledati řešení sociální otázky: ale jistě překvapí každého, že za jedno z nejprvnějších vyličení uražených a ponížených lidí děkujeme bělostně průsvitným rukám jemného aristokrata. Nad soucit a soustrast autor v něm se nevyšinuje, všechny činy, jimiž z bídy a ponížení chce pomoci, nesou stigma nemohoucnosti

⁶¹ P. I. Tauer: vlastním jménem Hynek Pittauer.

⁶² Plurálem míní autor tři romány: *Ztracení život*, *Z malého světa*, *Paní fabrikantová*.

⁶³ TAUER, P. I.: *Gustav Pfleger-Moravský*. Literární listy, 16. 7. 1883, roč. 4, č. 14/15, s. 111.

⁶⁴ NOVÁKOVÁ, Teréza: *Hovory po práci*. Domáci hospodyně, 15. 9. 1887, roč. 4, č. 18, s. 140.

a bezmocnosti.⁶⁵ Hned v úvodu Novák poznamenal, že jako autor byl Pfleger již téměř zapomenut a pro mladou generaci byl už tehdy neznámý. Podotkl i to, že autorovo literární vyjadřování je dle něj málo české a naopak moc světové. „[...] jest vám, jak byste četli překlad nějakého francouzského románu let třicátých.“⁶⁶

Asi nejvíce se dílu a životu Gustava Pflagra Moravského věnoval pedagog, překladatel, publicista a státní úředník **Karel Velemínský**. V roce 1904 vydal v *Časopise Musea království Českého* článek, v němž podrobněji analyzoval díla Gustava Pflagra Moravského. Co se týče románu *Z malého světa*, Velemínský zmínil historické události jako předlohu pro dílo a podrobně se věnoval i ději. Při analýze se zabýval i myšlenkou o dvou liniích románu, díky nimž specifikoval žánr Pflagrova díla, což je připomenuto v druhé kapitole této práce. O díle také řekl: „Jako první sociální román naší literatury má dílo Pflagrovo trvalou cenu. [...] Přes tuto dvojakost a rozpolcenost obsahuje román ‚Z malého světa‘ tolik cenného pozorování, že zůstane jedním z nejvýznamnějších své doby.“⁶⁷

Také **Jaroslav Jakubec** v *Lumíru* ocenil první sociální román v českém prostředí. Primární výtku ale kladl právě Pflegově jednostrannosti, o níž řekl: „[...] kapitál a práci přivedl v příkrou protivu: na straně zaměstnavatele je samá tvrdá zistnost, bezohledné vyssávání sil dělnických, mravní otrlost, u dělnictva v hlavních zástupcích poctivost, ušlechtilé a vznešené snahy, znající prospěch jen celku, ne jednotlivců.“⁶⁸ Podle Jakubce Pfleger svým románem budil i nižší vrstvy populace k národnímu uvědomění zdůrazněním češství a tím že je postavil do kontrastu s jiným národem, v tomto případě německým. Další pochvalná zmínka se týkala autorova studia prostředí a toho, že podkladem pro závěr díla byly skutečné události. Naopak mu vytkl, že se ani v sociálním románě nedokázal zbavit romantické tendenčnosti, jež doprovází většinu jeho děl, a podle Jakubce je pro tento román destruktivní, protože nabádala k pomstě.

⁶⁵ NOVÁK, Arné: *Gustav Pfleger Moravský: Z malého světa. – Ztracený život. – Paní fabrikantová*. Lumír, 1899, roč. 27, č. 35, s. 420.

⁶⁶ NOVÁK, Arné: *Gustav Pfleger Moravský: Z malého světa. – Ztracený život. – Paní fabrikantová*. Lumír, 1899, roč. 27, č. 35, s. 420.

⁶⁷ VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pfleger-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 231.

⁶⁸ JAKUBEC, Jaroslav: *Původce českého románu sociálního. K třicetileté památce úmrtí Gustava Pflagra Moravského*. Lumír, 1905/1906, roč. 34, č. 1, s. 20.

Václav Osvald román analyzoval v revue *Dělnická osvěta* roku 1931.⁶⁹ Mimo historický kontext se zaměřil i na interpretaci románu, kvůli níž se podrobně zabýval dějem. Pflerovi vytkl především, že nedokázal upustit od romantického pohledu, který promítl do postavy hraběte Arnošta, a vyzdvihnul i Pflerův důraz na český národ.

Jako propagátor socialistických teorií **Jaroslav Vozka** v periodiku *Dělnická osvěta* tvrdil, že román *Z malého světa* staví na tom, aby tyto teorie mohl propagovat a informovat o nich. Přišel tak s novým pohledem na román, ovšem mírně ovlivněným právě těmito socialistickými názory. Poznamenal také, že dílo je „pojetím a obsahem příliš avantgardní“⁷⁰ a že právě kvůli tomu se o románu kritika nevyjadřovala.

O Pflerově díle se velmi krátce vyslovil i **František Serafínský Procházka** u příležitosti stého výročí autorova narození. Hovořil o něm pouze v souvislosti s krátkým seznámením s dějem, kterým uvedl přehled autorových děl.

K výročí Pflerovy smrti se vyjádřil v periodiku *Knihy a čtenáři* roku 1946 i **Rudolf Málek**, který se zaměřil na analýzu románu *Z malého světa*. Věnoval se dobovému kontextu díla a neopomněl ani dobovou kritiku, při jejímž zmínění se vyjádřil především ke kritice německé. Vyhybal se ovšem svému soudu o díle.

Podrobně o díle hovořil **Zdeněk Karel Slabý**, jenž poznamenal, že nikdo před Pflerem nečinil dělníka protagonistou většího literárního díla. Vyslovil se i k tomu, jak autor vysvětlil, proč si pro román vybral právě život dělnictva. Ocenil, že kvůli románu musel studovat dělnické prostředí, ve kterém se dle Slabého orientoval, a to především co se týče popisu bydliště a vyznal se i ve finanční oblasti dělníků. Naopak kriticky okomentoval romantickou část děje, jež podle něj vedle reality nepůsobí pravdivě. Román srovnával s Arbesovými díly a ve spojitosti s tím, pak podotknul: „Arbes však byl i na svoji dobu vzdělán v otázkách sociálních i politických, Pfler je veden citem k trpícímu dělnictvu.“⁷¹ Nadále proto přemítal

⁶⁹ OSVALD, Václav: *První román z dělnického života*. Dělnická osvěta, 1931, roč. 17, s. 146–149, 179–186.

⁷⁰ VOZKA, Jaroslav: *Počátky socialismu v českém písemnictví*. Dělnická osvěta, 1932, roč. 18, č. 3, s. 100.

⁷¹ SLABÝ, Zdeněk Karel: *Nad románem Z malého světa Gustava Pflera Moravského*. Var, 1950/1951, roč. 3, č. 13/14, s. 429.

o tom, na kolik byl Arbes vzdělán v oblasti učení Karla Marxe. Pflegra tak odsunul na druhou kolej jako člověka, který byl ve svém díle veden pouze citovým pohnutím, jež stavěl na nižší příčce než politickou vzdělanost, dle něj patrnou v Arbesových dílech, zejména pak ve svazku *Z krvavých zápasů*, které doprovázely úvahy Karla Poláka. V těchto otázkách ovšem podle něj udělal jasno až marxismus-leninismus. Z jeho výkladů je patrné, že recepce románu byla ovlivněna marxistickým učením.

Lidová demokracie roku 1951 zveřejnila článek, v němž neznámý autor zmínil: „Čím menší byl úspěch románu u tehdejšího čtenářstva, tím větší je však jeho význam společenský a literární, neboť jím se v podstatě otevírá české literatuře nová oblast, čekající už jen na své Arbesy, Stašky a Nerudy.“⁷² Narážel tím na dobovou recepci, v jejímž hodnocení se ovšem mýlil. Román byl právě naopak u tehdejších čtenářů oblíbený, a i proto se Pfleger rozhodl dílo vydat podruhé, i když v mírně pozměněné formě. Ti, kdo o něm mlčeli, byli literární kritici.

U příležitosti dalšího vydání románu v roce 1951 napsal **Milan Jungmann** krátké vyjádření k Pflugrovi románu do časopisu *Květy*. Určitým způsobem navazoval na tvrzení Slabého, když poznamenal: „Pfleger ovšem neznal vědecké řešení dělnické otázky a byl mu cizí důsledně třídní pohled na skutečnost.“⁷³ Nezapomněl se vyjádřit ani k romantické zápletce, které, jak říkal, nevěřil. Jeho značné rozlíčení je znát, když se vyjadřuje k dalšímu publikování románu, ovšem podle druhého změněného vydání, což doprovázelo srovnání první a druhé edice. „Jaké důvody vedly vydavatele k tomu, že přetiskl opět druhé vydání? Cožpak takhle chceme našemu lidu pomáhat v poznávání našeho kulturního dědictví? Právě zde měl literární znalec příležitost, aby ukázal, jak chápe úlohu literatury i úlohy literární vědy, jak dovede literatury použít jako ostré zbraně proti našemu třídnímu nepříteli. [...] Takto lze jen znovu opakovat, že vydavatel této potřební knihy znehodnotil její vydání svým neodpovědným postojem k tak závažnému úkolu, jako je vydání našeho prvního románu o bojích dělnictva proti kapitalistům.“⁷⁴ Otázkou ovšem zůstává, jak ony úlohy literatury chápal literární kritik a historik na počátku 50. let 20. století, jehož hodnocení literárního díla souviselo především s mimoliterárními faktory, což je patrné i z této ukázky. Ve stejném duchu uvažoval o publikaci druhého změněného

⁷² Neznámý autor: *Z malého světa*. Lidová demokracie, 20. 10. 1951, roč. 7, č. 248, s. 4.

⁷³ JUNGSMANN, Milan: *Román o prvních dělnických bouřích*. Květy, 1951, roč. 1, č. 41, s. 9.

⁷⁴ JUNGSMANN, Milan: *Román o prvních dělnických bouřích*. Květy, 1951, roč. 1, č. 41, s. 9.

vydání i **Jaroslav Vaníček**, když řekl: „Dnes je jiná situace. Jsou dány všechny předpoklady k tomu, aby se napravily všechny literární hříchy kapitalistické minulosti. A tu k našemu překvapení vychází první český sociální román opět v tomto druhém vydání. Proto je zcela správná kritika Milana Jungmanna v Květech ze dne 14. X. 1951. Rozhodně je třeba vydat Pflegrův román *Z malého světa* podle zásadních směrnic prvního vydání. Jsme tím opravdu zavázáni pokrokové minulosti naší české literatury!“⁷⁵

Karel Polák se v *Literárních novinách* věnoval románu *Z malého světa* ve spojitosti s osmdesátiletým výročím smrti Pflagra. Seznámil s jeho dějem, který uvedl do dobového kontextu. V literatuře se podle něj román udržel především svým žánrovým prvenstvím. Nadále uvedl nedostatky díla: „Vedle toho však Pfleger už v tomto díle třídní boj skreslil mnoha nepravdami, které neplynuly jenom z dobového nedostatku uvědomění, ale i z Pflagra z zásadního a doživotního konservatismu.“⁷⁶ Dle Poláka udělal Pfleger hlavní chybu také v tom, že v druhém vydání oslabil už tak slabý závěr díla, čímž si vysvětlil určité zapadnutí v tehdejší literatuře.

„K neznámějším a nejčtenějším Pflagra dílům kdysi a dnes patří román *Z malého světa*,“⁷⁷ řekl **Alois Gregor** roku 1958. Gregor rozebral především děj Pflagra děl a rozdílně od většiny tvůrců recepcí, kteří se zabývali Gustavem Pflagram Moravským, nijak nekritizoval romantické části románu, pouze konstatoval jejich přítomnost v díle.

Při příležitosti opětovného vydání díla *Z malého světa* roku 1962 „jako zahajující svazek nové edice SNKLU, *Česká klasická próza*“⁷⁸, napsal **Rudolf Lukšík** krátké seznámení s tímto románem. Řekl, že od dnes již pozapomenutého autora byly v době vydání románu očekávány velké literární počiny, které autor bohužel nevyplnil. Údajně jeho pohled na dělnictvo nepadá dál než pouze na povrchovou rovinu běžného života na Smíchově. Přesto toto dílo řadil k jeho nejlepším románům, protože je „nejživějším dílem Pflagra a zároveň prvním

⁷⁵ VANÍČEK, Jaroslav: *Osudy prvního českého sociálního románu*. Lidové noviny, 27. 1. 1952, roč. 60, č. 23, s. 2.

⁷⁶ POLÁK, Karel: *Gustav Pfleger Moravský*. Literární noviny, 1955, č. 37, s. 6.

⁷⁷ GREGOR, Alois: *O životě a díle Gustava Pflagra Moravského*. Vlastivědný věstník moravský, 1958, roč. 13, č. 3, s. 169.

⁷⁸ LUKŠÍK, Rudolf: *První český román z dělnického života*. Nové knihy, 1962, č. 9, s. 4.

románovým pohledem do života českého dělnictva v polovině minulého století, na jeho první třídní vystoupení⁷⁹.

Za stejných okolností jako Lukšík se uchýlila ke krátkému představení díla i **Helena Volfová**. Ve svém článku pro deník *Večerní Praha* tvrdila, že pro současného (1962) čtenáře jsou romantické části díla oslabujícím prvkem celého románu a snižují tak jeho význam a hodnotu. Vzápětí ovšem dodala, že román je nejlepším dílem autorovy tvorby a zároveň je dobrým dokladem své doby.

Vlasta Skalická se při výročí narození krátce zmínila o dílech Gustava Pflagra Moravského. Co se týče románu *Z malého světa*, věnovala se především dvojímu vydání románu. Druhé přepracované vydání (rozdílně od Milana Jungmanna a Karla Poláka) nijak nekritizovala, ale poukázala na „ustoupení z kritických pozic a vzrůstající Pflagrův konzervatismus“⁸⁰. Upozornila také na opatrné zacházení s označením realistický román, protože dílo obsahuje i fantaskní prvky.

Některé recepcce zmiňovaly i **německou kritiku**, jež dílo *Z malého světa* po prvním vydání odsoudila kvůli tomu, že Pflager postavil českého dělníka proti německému vykořisťovateli. To potvrzuje i předmluva k druhému vydání, která byla stavěna jako jakási obhajoba právě před nechvalnou německou kritikou. Gustav Pflager Moravský poznamenal, že onu výtku o „výstřední tendenčnosti“⁸¹ ze strany německé kritiky odmítá. Přesto byla opět jeho přecitlivělost k recepcím svých děl citelně znát, následkem čehož bylo v tomto případě značně přepracované druhé vydání románu, především co se jeho závěru týče. Velemínský vyslovil i domněnku, že kritika byla možná soukromého rázu a nikdy nevyšla v periodiku⁸².

Z vyřčeného vyplývá, že ač si díla dobová kritika téměř nepovšimnula, většina literárních kritiků i historiků považuje román *Z malého světa* za stěžejní především kvůli jeho žánrovému prvenství. Ovšem na druhou stranu už v roce 1899 dílo Arné Novák označil za téměř neznámé, což se v podstatě nezměnilo až do

⁷⁹ LUKŠÍK, Rudolf: *První český román z dělnického života*. Nové knihy, 1962, č. 9, s. 4.

⁸⁰ SKALICKÁ, Vlasta: *K výročí Gustava Pflagra Moravského*. Český jazyk a literatura, 1983/1984, roč. 34, č. 1, s. 40.

⁸¹ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Připomenutí k vydání druhému*. In: *Z malého světa*. 2. vyd., Praha: Melantrich, 1951, s. 8

⁸² VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pflager-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 228.

dnešní doby. Rozdíl v dobovém a pozdějším vnímání díla můžeme zaznamenat hlavně v důvodu, z něhož dílo vzniklo, tedy autorův soucit s dělnictvem. Zatímco dobová recepcce tento akcent považovala za přínos dílu a oceňovala ho, novější recepcce ho chápou spíše záporně. Podobné stanovisko zaujímají recepcce k romantickým částem románu. Dobová recepcce se k nim nevyjádřila, možná si je ani neuvědomovala, kdežto většina těch pozdějších se k nim stavěla negativně. Od Pflegrovy smrti se autoři v periodikách k dílu vyjadřují hlavně v souvislosti s výročím narození nebo úmrtí autora, případně ve vědecko-naučné literatuře, k níž lze zařadit např. *Přednášky Josefa Baráka, Přehledné dějiny literatury české: od nejstarších dob až do politického osvobození* od Arné Nováka, *Česká literatura druhé poloviny 19. století* od Karla Krejčího, *Dějiny české literatury III.* od Jana Mukařovského a kolektivu, *Literární studie a podobizny* Bedřicha Václavka, *Čeští spisovatelé deseti století* Radka Šťastného, *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století* Homolové, Otruby a Pešaty, *Příruční slovník české literatury od počátku do současnosti* od Otakara Chaloupky a další, které se zaměřují spíše na obecné medailony o autorovi a jeho díle. V 50. letech 20. století se románem zabývala recepcce při příležitosti dalšího vydání díla. Vnímání románu v 50. letech bylo podmíněno především socialistickými teoriemi, což je i z uvedených příkladů patrné. Dílo si tito autoři vykládali tak, aby podpořili tvrzení, že se Pfleger jako autor, jenž neovládal tzv. *vědecké řešení dělnické otázky*, neuměl popasovat s vhodným závěrem. Recepcce 50. let 20. století se k dílu vracely i pro poutavé téma, jež se dotýkalo společného zájmu o postavení dělníků. Poslední zmínka v periodiku o autorovi a jeho díle se objevila roku 1989 a jejím autorem je **Miloš Zelenka**. Připomněl autorův odkaz, zaměřil se na jeho život a dílo zmínil zkratkovitě s důrazem na děj. Celkové přijetí díla se tak změnilo pouze nepatrně a všichni zmínění kladou důraz na důležitost Gustava Pflagra Moravského v české literatuře jako prvního, kdo vytvořil román z dělnického prostředí.

4.2 *Paní fabrikantová*

Jako první se o románu *Paní fabrikantová* zmínil **František Zákrejs** v literárním časopise *Osvěta* v roce 1873, v němž román poprvé vyšel knižně. Psychologickému románu byla věnována pouze krátká zmínka zabývající se především dějem. Zákrejs se vyjádřil i ke srovnání ideje Pflegrova románu s podobnými romány světové

literatury. V návaznosti na to pochyboval o důležitosti manželství jako tématu pro literární dílo, ale ne o Pflerovi jako autorovi. Řekl: „Veškeré situace, duševní i krajinné, jsou velmi svědomitě promyšleny a procítěny a plynou, bohatou řečí, někde až na úkor říznosti vykresleny.“⁸³

Román *Paní fabrikantová* byl podrobněji rozebrán i v článku **Karla Velemínského** pro *Časopis Musea království Českého*. Zaměřil se nejen na děj, ale rozebral také případné reálné předlohy postav a podotknul, že téma románu již Pfler použil v jedné své novele s názvem *Emma*. Hovořil také o psychologii postav, kterou Pfler použil ve svém díle, a tvrdil, že autor navázal na román *Z malého světa* v dělnické otázce. Podotknul: „I co do ucelenosti, jednoduše má ‚*Paní fabrikantová*‘ první místo mezi jeho romány. Je tu skutečně pevný plán, část přimyká se těsně k části. Zcela prostými prostředky strhuje autor čtenáře k soucitu s nešťastnou ženou.“⁸⁴

Jaroslav Jakubec zmínil dílo v souvislosti s třicetiletým výročím úmrtí autora. Tvrdil, že Pfler stavěl dílo do opozice proti tématu románu *Z malého světa*. Kontrastem konkrétně mínil upřednostňování českého fabrikanta. Dělnictvo už tak nebylo vykořisťováno a továrna se stala humánním prostředím pro práci, což se ovšem odehrává pouze v pozadí hlavního tematického celku. Nakonec román charakterizoval těmito slovy: „Utkvělo mu hojně z romantiky skladeb předešlých (dost podobně, ač opačně Pfler řešil totéž thema v novelle ‚*Emma*‘), ale přece celou komposicí, jemným provedením a prohloubením povah, zejména hlavní osoby, paní fabrikantové, uměleckým omezením a soustředěním tu Pfler vystoupil k nejvyšší metě svého tvoření básnického.“⁸⁵ K témuž názoru o národnostní opozici se přiklonil také **Václav Osvald** ve svém článku pro *Dělnickou osvětu*, ovšem už ne v opozici k předchozímu románu, ale kontrast vnímal v jako „logický protějšek soudobých poměrů a názorů“⁸⁶.

⁸³ ZÁKREJS, František: *Rozhledy literární*. Osvěta, 1873, roč. 3, č. 9, s. 710.

⁸⁴ VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pfler-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 235.

⁸⁵ JAKUBEC, Jaroslav: *Původce českého románu sociálního. K třicetileté památce úmrtí Gustava Pflera Moravského*. Lumír, 1905/1906, roč. 34, č. 1, s. 23.

⁸⁶ OSVALD, Václav: *První román z dělnického života*. Dělnická osvěta, 1931, roč. 17, s. 186.

Ke stému výročí autorovy smrti vydal **František Serafínský Procházka** krátký medailonek o Gustavu Pflegru Moravském v časopise *Zvon*. Ve spojitosti s tím o románu hovořil jako o „vrcholném díle vzatým z bohaté společnosti“⁸⁷.

Opět ve spojitosti s autorovým výročím, tentokrát 70. od smrti autora, o *Paní fabrikantové* informoval **Jan Pilař**. Ocenil ho jako Pflugrovo dílo, jež stojí umělecky nejvýše, „kde v sociálním rámci (stavovské rozpory jsou tu řešeny láskou), se odehrává boj hrdinky mezi vášní a povinností k rodině“⁸⁸. Zaměřil se spíše na krátké seznámení s dílem při připomenutí autora, než na konkrétnější analýzu, případně vnímání díla v kontextu roku 1945. Za stejných okolností se o románu vyjádřil i časopis *Umělec*, který pouze poznamenal, že „poeticky podal sociální námět“⁸⁹.

Alois Gregor o díle tvrdil, že patří k vrcholům Pflugrových básnických produktů. Věnoval se také historickému kontextu díla a ději románu. *Paní fabrikantovou* považoval za pokračování díla *Z malého světa*, především co se dělnické otázky týče. Zdůraznil ale také, že oba romány jsou odlišné v jejich pojetí a společenská myšlenka v *Paní fabrikantové* se podřizuje milostnému tématu. Za pozitivum pokládal především povedený popis charakteristiky postav. „Božena Šeborová je nejdokonalejší Pflugrův výtvar. Mistrná je též analýsa duševních vztahů a kresba prostředí.“⁹⁰

„[...] a jeho následující románové dílo, *Paní fabrikantová*, se smířlivecky a utopicky zabývalo především životem továrnické a šlechtické vrstvy s povrchně naivním sociálním pozadím.“⁹¹ Tak charakterizoval toto dílo **Rudolf Lukšík**. Právě z těchto důvodů nepovažoval za nejlepší Pflugrovo dílo *Paní fabrikantovou*, ale román *Z malého světa*, který měl dle něj větší dobový dosah.

Helena Skalická ve svém článku pro časopis *Český jazyk a literatura* na románu ocenila především oproštění od romantických zápletek, které narušují děj

⁸⁷ PROCHÁZKA, František Serafínský: *Gustav Pfléger-Moravský. K 100 výročí narození*. Zvon, 1933, roč. 33, č. 44, s. 616.

⁸⁸ PILAŘ, Jan: *70 let od smrti G. Pflégra-Moravského*. Zemědělské noviny, 21. 9. 1945, roč. 1, č. 92, s. 3.

⁸⁹ Neznámý autor: *Památce romanopisce G. Pflégra-Moravského*. Umělec, 1945, roč. 1, č. 5, s. 78.

⁹⁰ GREGOR, Alois: *O životě a díle Gustava Pflégra Moravského*. Vlastivědný věstník moravský, 1958, roč. 13, č. 3, s. 171.

⁹¹ LUKŠÍK, Rudolf: *První český román z dělnického života*. Nové knihy, 1962, č. 9, s. 4.

v jeho předchozím díle *Z malého světa*. Naopak kritizovala, že děj románu se blíží otřepanému příběhu milostného trojúhelníku.

Na rozdíl od Lukšíka **Miloš Zelenka** ocenil román jako dílo, v němž Pfleger zašel umělecky nejvýše především proto, že zredukoval nepravděpodobnosti v díle a zaměřil se na duševní pochody postav. Boženu Šeborovou také (jako již mnoho autorů před ním) srovnával s Tolstého Annou Kareninou a román považoval za českou alegorii díla.

Co se celkového vyznění románu týče, je z uvedeného množství názorů na dílo *Paní fabrikantová* patrné, že tento román neměl takový dosah, jako Pflerovo předcházející dílo *Z malého světa*. Přesto román mnoho literárních kritiků či historiků považovalo za nejlepší dílo Gustava Pflagra Moravského. Vysokého hodnocení dosáhl především pro propracovanost psychologických rysů postav. Nicméně podle mnohých zaostává za románem *Z malého světa* kvůli řešení dělnické otázky, která je v *Paní fabrikantové* upozaděna za tématem milostného trojúhelníku. Román *Paní fabrikantová* nebyl od jeho vydání v žádném periodiku zmíněn samostatně. Vždy pouze buď s dalšími díly při připomenutí autorovy tvorby v rámci Pflerova výročí, nebo poté v učebnicích a odborné literatuře jako součást medailonu o autorovi. Román *Paní fabrikantová* Gustava Pflagra Moravského je tak literární recepcí chápán pouze na pozadí sociálního románu, jenž je vnímán jako autorův nejdůležitější literární počín.

Závěr

Gustav Pfleger Moravský vydal svůj knižní debut *Dumky* roku 1857 a jeho posledním dokončeným dílem byla posmrtně vydaná básnická sbírka *Královna noci* (1875). Jeho tvorba se v průběhu let značně proměnila. Z melancholického romanticky laděného básníka se stal téměř realistický prozaik, který ve svých dílech reflektoval dobové společenské otázky.

Pfleger byl vášnivým čtenářem a mezi jeho oblíbené autory patřili např. Karel Hynek Mácha, Friedrich Schiller, Michail Jurjevič Lermontov, George Gordon Byron a další. Stali se mu inspirací jeho děl a někdy světová díla dokonce použil jako příliš zřetelný vzor pro svou tvorbu, což bylo nejednou konstatováno literárními historiky.

Tato bakalářská práce pracovala s chronologicky utříděnou recepcí děl *Z malého světa* a *Paní fabrikantová*. Z pohledu literární kritiky i literární historie jsou z Pflerovy tvorby za umělecky hodnotnější považována především jeho prozaická díla, ač byl celý život především básníkem. Sociálního románu *Z malého světa* si tak cení především pro jeho prvenství v české literatuře a psychologický román *Paní fabrikantová* má svou hodnotu hlavně díky důmyslně propracované charakteristice a psychologii postav. Co bylo oběma románům naopak vytýkáno, byla dvojí linie literárních směrů romantismu a realismu, jimiž byl autor ovlivněn. Naproti tomu aktuální výzkum literární historie tento jev přijímá z hlediska synopticko-pulzační teorie pozitivně.⁹²

V bakalářské práci jsme se také snažili o charakteristiku žánru díla *Z malého světa*. Od dob jeho vydání je dílo označováno jako sociální román. Žánrové zařazení jsme potvrdili, promýšleli jsme též tezi Karla Velemínského, podle níž je možné žánrové označení rozšířit na „sociální román splývající s románem milostným“⁹³. Z naší analýzy vyplynulo, že se toto označení jeví jako nevhodné, protože autor žánrově specifikoval každou rovinu textu samostatně. A o díle *Z malého světa* zároveň nelze tvrdit, že se jedná o milostný román. Velemínského tvrzení by mělo

⁹² TUREČEK, Dalibor, a kol.: *České literární romantično: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. 1. vyd., Brno: Host, 2012, 342 s.

⁹³ VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pfleger-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, č. 16, s. 228.

svou váhu, kdyby dílo žánrově specifikoval jako např. sociální román s milostnými prvky, proto bylo doporučeno dílo označovat podle dosavadní žánrové specifikace, tedy pouze jako sociální román.

Oba romány byly také podrobeny analýze z hlediska diskurzivity, v níž se prokázalo, že Gustav Pflieger ve svých dílech využíval diskurzu realismu a romantismu a následně bylo charakterizováno, do jaké míry je tomu u románů *Z malého světa* a *Paní fabrikantová*. Při psaní svých děl autor využíval dobových stereotypů, které byly motivovány historicko-spoločenským kontextem doby. Ty jsou podrobně rozebrány ve třetí kapitole. Jedná se o kontrast negativně pojímaného Němce, proti němuž autor postavil poctivého a pracovitého Čecha. Pflieger tyto postavy zobrazil až v extrémních polohách.

Význam obou románů se váže především k uvedení nového tematického okruhu do české literatury. Dílo *Z malého světa* představuje žánrové prvenství, na jehož vydání navazují i jiní autoři, např. Jakub Arbes dílem *Štrajchpudlici*. I dílo *Paní fabrikantová* částečně pokračuje v tematické linii temporálně předcházejícího románu *Z malého světa*. Oba romány jsou dokladem prolínajících se dobových diskurzů romantismu a realismu. Oba literární směry jsou v dílech zastoupeny rozlišnou měrou, což reflektuje třetí kapitola této práce. V obou Pfliegerových dílech jsou zpracovány podněty z reálného světa, a to nejen co se událostí týče, ale také postav. Autor musel při zpracovávání obou děl důkladně studovat prostředí, což se promítá především v podrobných popisech. U románu *Paní fabrikantová* nesmíme opomenout akcent na psychologii a charakteristiku postav, které Pflieger důsledně zpracoval. Obě díla jsou proto nedílnou součástí české literatury 19. století a Gustav Pflieger Moravský by neměl být jako autor opomíjen a skrýván za tvorbou jeho vrstevníků, jimiž byli např. Jan Neruda či Vítězslav Hálek.

ANOTACE

Autor:	Martina Vaverková
Fakulta:	Filozofická
Katedra:	Bohemistiky
Studijní obor:	Česká filologie
Název bakalářské práce:	Sociální román Gustava Pflagra Moravského
Vedoucí bakalářské práce:	Mgr. Jana Vrajová, Ph.D.
Počet znaků:	105 655
Počet příloh:	0
Počet titulů použité literatury:	83
Klíčová slova:	Gustav Pfleger Moravský, sociální román, <i>Z malého světa</i> , <i>Paní fabrikantová</i> , analýza děl, recepce děl, literatura 19. století

Tato bakalářská práce se zaměřuje na vybraná díla Gustava Pflagra Moravského (1833–1875). Konkrétně tedy na jeho romány *Z malého světa* (1864, v přepracovaném vydání 1872) a *Paní fabrikantová* (1873). Seznamuje s literárně-historickým kontextem Pflagrovy tvorby, obecně se věnuje žánru sociální román a tomu, jak toto žánrové vymezení autor dodržel v případě románu *Z malého světa*. Dále obě díla analyzuje a věnuje se poetice Gustava Pflagra. Práce chronologicky analyzuje recepci obou děl, a to od vydání románů až dodnes.

Resumé

Předložená bakalářská práce se zabývá sociálním románem *Z malého světa* (1864, v druhém vydání 1872) a psychologickým románem *Paní fabrikantová* (1873) od básníka, dramaturga, překladatele, divadelního kritika, ale především prozaika Gustava Pflagra Moravského (1833–1875; vlastním jménem Gustav Pflieger). Ve své prozaické tvorbě se jako první v českém prostředí zabýval žánrem sociální román. Tematizoval tak dobové společenské otázky zabývající se dělnictvem. Vzhledem k tomu tato práce také věnuje jednu kapitolu obecné charakteristice žánru sociální román a tomu, na kolik se autor tohoto žánrového vymezení při své tvorbě držel. Bakalářská práce se zaměřuje na důkladný popis literárně-historického kontextu Pflagrovvy tvorby a analýzu obou děl. Analýza děl *Z malého světa* a *Paní fabrikantová* odhaluje dvojí linii obou románů, jimiž jsou romantismus a realismus, a ty následně objasňuje. Zaměřuje se také na to, že autor při své tvorbě užívá jistých stereotypů, které jsou v této práci následně podrobněji charakterizovány. Poslední kapitola bakalářské práce je zacílena na recepci obou románů. Ačkoliv byl Gustav Pflieger Moravský primárně básníkem, literární kritika si z jeho děl nejvíce cenila právě jeho prozaické tvorby. A za literárně nejpřínosnější považuje i dnes literární historie právě ony dva zkoumané romány *Z malého světa* a *Paní fabrikantová*. Sociální román je v literatuře 19. století přínosem především pro své žánrové prvenství a umělecké upozornění na sociální problémy tehdejší společnosti. Psychologický román je pak ceněn především pro důsledně propracovanou charakteristiku a psychologii postav. Obě díla jsou proto nedílnou součástí české literatury a neměli bychom opomínat jejich výsadní postavení v 19. století a samozřejmě také nenechat je zapadnout za tvorbu jiných autorů téhož období.

Summary

This thesis is focused on social novel *Z malého světa* (1864, second edition in 1872) and psychological novel *Paní fabrikantová* (1873) by Gustav Pflieger Moravský (1833–1875; his real name was Gustav Pflieger). He was the first one to write social novels in the Czech environment. His main focus was placed on social issues considering working class. Due to this issue the one chapter of the thesis discusses general characteristics of the genre of social novel as well as assessment stating how much the author followed this general characteristic in his work. This thesis is focused on detailed description of the history of literature context of Pflieger's work and on analysis of both of his novels. The analysis of his works *Z malého světa* and *Paní fabrikantová* reveals the double parallelisms of both of his novels, first of which is romanticism and the other realism. Beside that he focuses on stereotypes, which are further analysed in this theses. The last chapter is focused on perception of both books. Although Gustav Pflieger Moravský was mainly a poet, the literary criticism appreciated his prosaic works. Two analysed novels *Z malého světa* and *Paní fabrikantová* are considered to be the most seminal by literary history. Social novel is considered as very beneficial in the 19th century literature for its uniqueness and art alert on social issues of that time. Psychological novel is praised mainly for detailed characteristics and psychology of its characters. Both novels are therefore considered as a great part of the Czech literature and we should not forget their privileged rank in the 19th century nor let them be neglect them due to other authors of that period.

Seznam použité literatury

Prameny:

PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Z malého světa. První svazek*. Praha: Melantrich, a. s., 1934, 229 s.

PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Z malého světa. Druhý svazek*. Praha: Melantrich, a. s., 1934, 232 s.

PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Paní fabrikantová*. 3. vyd., Praha: Melantrich, a. s., 1930, 279 s.

PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Gustav Pfleger Moravský: životopisné zápisky básnickovy*. Plzeň: Spolek přátel vědy a literatury české, 1880, 75 s.

PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Připomenutí k vydání druhému*. IN: *Z malého světa*. 2. vyd., Praha: Melantrich, 1951, s. 8–9.

PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Připomenutí*. IN: *Z malého světa*. 2. vyd., Praha: Melantrich, 1951, s. 7.

PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav: *Gustav Pfleger Moravský Bohumilu Jandovi Cidlinskému*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, s. 156–158.

Neznámý autor: *Z malého světa*. Národní listy – příloha, 1864, č. 5, s. 149–150.

ZÁKREJS, František: *Rozhledy literární*. Osvěta, 1873, roč. 3, č. 9, s. 705–716.

Sekundární zdroje:

BARÁK, Josef: *Přednášky Josefa Baráka. Čís. 5. O Prokopu Chocholouškovi. O Gustavu Plegrovi-Moravském*. 1. vyd., Praha: J. Otto, 1884, 37 s.

HAMAN, Aleš: *Česká literatura 19. století a evropský kontext*. 1. vyd., Plzeň: Západočeská univerzita, 1999, 182 s.

HAMAN, Aleš: *Trvání v proměně: česká literatura 19. století*. 1. vyd., Praha: Arsci, 2007, 371 s.

HOMOLOVÁ, Květa, OTRUBA, Mojmír, PEŠATA, Zdeněk: *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*. 3. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1982, 384 s.

HRABÁK, Josef, TICHÁ, Zdeňka, JEŘÁBEK, Dušan: *Průvodce po dějinách české literatury*. 3. vyd., Praha: Panorama, 1984, 521 s.

CHALOUPKA, Otakar: *Příruční slovník české literatury od počátku do současnosti*. 1. vyd., Brno: Centa, s. r. o., 2005, 1116 s.

JAKUBEC, Jan, a kol.: *Dějiny literatury české II*. 2. vyd., Praha: Jan Laichter, 1934, 1501 s.

KREJČÍ, Karel: *Česká literatura druhé poloviny 19. století*. 1. vyd., Praha: Státní pedagogické nakladatelství v Praze, 1954, 163 s.

KREJČÍ, Karel: *Gustav Pfleger Moravský*. IN: *Z malého světa*. 2. vyd., Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1962, s. 391–399.

LAICHTER, Josef: *Úvod*. IN: *Sebrané spisy Gustava Pflagra Moravského. I. svazek*. Praha: Jan Laichter, 1907, s. 5–13.

LEHÁR, Jan: *Česká literatura od počátku k dnešku*. 2. vyd., Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 1802 s.

MÁCHAL, Jan: *O českém románu novodobém*. 2. vyd., Praha: J. Springer, 1902, 132 s.

MACHALA, Lubomír, a kol.: *Panorama české literatury*. 1. vyd., Olomouc: Rubico, 1994, 552 s.

MENCLOVÁ, Věra, a kol.: *Slovník českých spisovatelů*. 2. vyd., Praha: Libri, 2005, 822 s.

MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josek, a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd., Litomyšl: Paseka, 2004, 697 s.

MUKAŘOVSKÝ, Jan, a kol.: *Dějiny české literatury III. Literatura 2. poloviny 19. století*. 1. vyd., Praha: Československá akademie věd, 1961, 631 s.

NOVÁK, Arné, NOVÁK, Jan Václav: *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. 5. vyd., Brno: Atlantis, 1995, 1804 s.

NOVÁK, Arné, NOVÁK, Jan Václav: *Přehledné dějiny literatury české: od nejstarších dob až do politického osvobození*. 3. vyd., Olomouc Promberger, 1922, 832 s.

OPELÍK, Jiří, a kol.: *Lexikon české literatury III.: osobnosti, díla, instituce. 3, M – Ř*. 1. vyd., Praha: Academia, 2000, 728 s.

PITÁK, Milan: *Jednotlivá vydání almanachu Máj (1858 – 1862) a jejich místo v českém literárním kontextu*, bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2014, 45 s., vedoucí práce: Mgr. Zuzana Urválková, Ph.D.

POLÁK, Josef: *Česká literatura 19. století*. 1. vyd., Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 312 s.

SKŘEČEK, Rudolf: *Vydavatelské poznámky*. IN: *Z malého světa*. 2. vyd., Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1962, s. 386–390.

SLAVÍK, Ivan: *Tváře za zrcadlem*. 1. vyd., Praha: Vyšehrad, 1996, 248 s.

ŠTASTNÝ, Radko: *Čeští spisovatelé deseti století*. 1. vyd., Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974, 294 s.

TUREČEK, Dalibor, a kol.: *České literární romantično: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. 1. vyd., Brno: Host, 2012, 342 s.

VÁCLAVEK, Bedřich: *Literární studie a podobizny*. 1. vyd., Praha: Československý spisovatel, 1962, 416 s.

VESELÝ, Antonín: *Neblednoucí podobizny*. 1. vyd., Praha: Kvádr, 1946, 239 s.

VLČEK, Jaroslav: *Z dějin české literatury 3*. 5. vyd., Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, 781 s.

VOISINE JECHOVÁ, Hana: *Dějiny české literatury*. 1. vyd., Jinočany: H&H, 2005, 625 s.

Periodika

BĚHOUNEK, Václav: *Český socialistický román*. *Dělnická osvěta*, 1930, roč. 16, č. 10, s. 361–368.

FILKA, Jaroslav: *O Gustavu Pflegru Moravském*. *Rovnost*, 17. 12. 1967, roč. 302, č. 82, s. 5.

GREGOR, Alois: *O životě a díle Gustava Pflegra Moravského*. *Vlastivědný věstník moravský*, 1958, roč. 13, č. 3, s. 164–171.

GRYM, Pavel: *Výročí G. Pflegra-Moravského*. *Lidová demokracie*, 24. 7. 1958, roč. 14, č. 175, s. 3.

HÝSEK, Miloslav: *Literatura a věda. Gustav Pfleger*. *Národní listy*, 22. 9. 1925, č. 260, s. 4–5.

JAKUBEC, Jaroslav: *Původce českého románu sociálního. K třicetileté památce úmrtí Gustava Pflegra Moravského*. *Lumír*, 1905/1906, roč. 34, č. 1, s. 13–17.

JUNGMANN, Milan: *Román o prvních dělnických bouřích*. *Květy*, 1951, roč. 1, č. 41, s. 9.

KALINA, Jan: *Gustav Pfleger Moravský*. *Světobzor*, 1883, roč. 17, č. 31, s. 366–367.

KŘÍŽ, Vladimír, SKUTIL, Jan: *Rodinné vzpomínky na Gustava Pflegra Moravského*. *Vlastivědný věstník moravský*, 1957, roč. 12, č. 2, s. 91–95.

KŘÍŽ, Vladimír, SKUTIL, Jan: *Rodinné vzpomínky na Gustava Pflegra Moravského*. *Vlastivědný věstník moravský*, 1957, roč. 12, č. 3, s. 158–160.

LUKŠÍK, Rudolf: *První český román z dělnického života*. *Nové knihy*, 1962, č. 9, s. 4.

MÁLEK, Rudolf: *Náš první proletářský román. K výročí smrti G. Pflegra Moravského*. Knihy a čtenáři, 1946, roč. 6, č. 15, s. 222–224.

NERUDA, Jan: *FEUILLETON. Gustav Pfleger Moravský*. Národní listy, 22. 9. 1875, roč. 15, č. 261, s. 1.

NERUDA, Jan: *Gustav Pfleger. Obrázek mladého života*. Obrazy života, 1859, s. 146–149.

Neznámý autor: *Památce romanopisce G. Pflegra-Moravského*. Umělec, 1945, roč. 1, č. 5, s. 78.

Neznámý autor: *Úmrtí. Gustav Pfleger Moravský*. Světozor, 24. 9. 1875, roč. 9, č. 39, s. 494.

Neznámý autor: *Z malého světa*. Lidová demokracie, 20. 10. 1951, roč. 7, č. 248, s. 4.

NOVÁK, Arné: *Gustav Pfleger Moravský, Z malého světa, Ztracený život, Paní fabrikantová*. Lumír, 1999, roč. 27, č. 35, s. 419–420.

NOVÁK, Arné: *Úvahy*. Listy filologické, 1904, s. 390–394.

NOVÁKOVÁ, Teréza: *Hovory po práci*. Domáci hospodyně, 15. 9. 1887, roč. 4, č. 18, s. 140–141.

OSVALD, Václav: *První román z dělnického života*. Dělnická osvěta, 1931, roč. 17, s. 146–149.

OSVALD, Václav: *První román z dělnického života*. Dělnická osvěta, 1931, roč. 17, s. 179–186.

PILAŘ, Jan: *70 let od smrti G. Pflegra-Moravského*. Zemědělské noviny, 21. 9. 1945, roč. 1, č. 92, s. 3.

POLÁK, Karel: *Dělnictvo v české literatuře*. Dělnická osvěta, 1941, roč. 27, č. 9, s. 287–291.

POLÁK, Karel: *Gustav Pfleger Moravský*. Literární noviny, 1955, č. 37.

POVER, František: *Životopisy. Gustav Pfleger-Moravský. Jeho život a jeho díla*. Rozhledy literární, 1887, roč. 2, č. 1, s. 13–14.

PROCHÁZKA, František Serafinský: *TÝDEN. K 100 výročí narození*. Zvon, 1933, roč. 33, č. 44, s. 616.

S. J.: *Slavnost Plegrova v Bystřici a v Karasejně*. Literární listy, 16. 9. 1883, roč. 4, č. 18, s. 144–145.

SCHULZ, Ferdinand: *Gustav Pfleger Moravský*. Osvěta, 1875, roč. 5, č. 2, s. 878–879.

SKALICKÁ, Vlasta: *K výročí Gustava Plegra Moravského*. Český jazyk a literatura, 1983/1984, roč. 34, č. 1, s. 38–40.

SKUTIL, Jan: *Gustav Pfleger Moravský a jeho rodné Horácko*. Vlastivědný věstník moravský, 1958, roč. 13, č. 13, s. 171–176.

SLABÝ, Zdeněk Karel: *Nad románem Z malého světa Gustava Plegra Moravského*. Var, 1950/1951, roč. 3, č. 13/14, s. 422–433.

TAUER, P. I.: *Gustav Pfleger Moravský*. Literární listy, 1883, roč. 4, č. 14/15, s. 109–111.

VANÍČEK, Jaroslav: *Osudy prvního českého sociálního románu*. Lidové noviny, 27. 1. 1952 roč. 60, č. 23, s. 2.

VEJVARA, Josef: *Poslední vůle G. P. M.* Osvěta, 1911, č. 7, s. 523–525.

VELEMÍNSKÝ, Karel: *Gustav Pfleger-Moravský*. Časopis Musea království Českého, 1904, roč. 78, s. 221–245.

VELEMÍNSKÝ, Karel: *Z rukopisné pozůstalosti G. Plegra Moravského*. Obzor literární a umělecký, 1902, roč. 4, č. 16, s. 238–241.

VELEMÍNSKÝ, Karel: *Z rukopisné pozůstalosti G. Plegra Moravského*. Obzor literární a umělecký, 1902, roč. 4, č. 17, s. 255–257.

VELEMÍNSKÝ, Karel: *Z rukopisné pozůstalosti G. Pflagra Moravského*. Obzor literární a umělecký, 1902, roč. 4, č. 18, s. 264–268.

VELEMÍNSKÝ, Karel: *Z rukopisné pozůstalosti G. Pflagra Moravského*. Obzor literární a umělecký, 1902, roč. 4, č. 19, s. 282–284.

VELEMÍNSKÝ, Karel: *Z rukopisné pozůstalosti G. Pflagra Moravského*. Obzor literární a umělecký, 1902, roč. 4, č. 20, s. 303–304.

VESELÝ, Antonín: *Gustav Pflieger-Moravský*. Akord, 1933, roč. 6, č. 7–8, s. 236–241.

VOLFOVÁ, Helena: *Z malého světa*. Večerní Praha, 24. 3. 1962, s. 4.

VOZKA, Jaroslav: *Počátky socialismu v českém písemnictví*. Dělnická osvěta, 1932, roč. 18, s. 99–104.

ZELENKA, Miloš: *Tvůrce sociálního románu*. Literární měsíčník, 1989, roč. 18, č. 6, s. 714–717.